

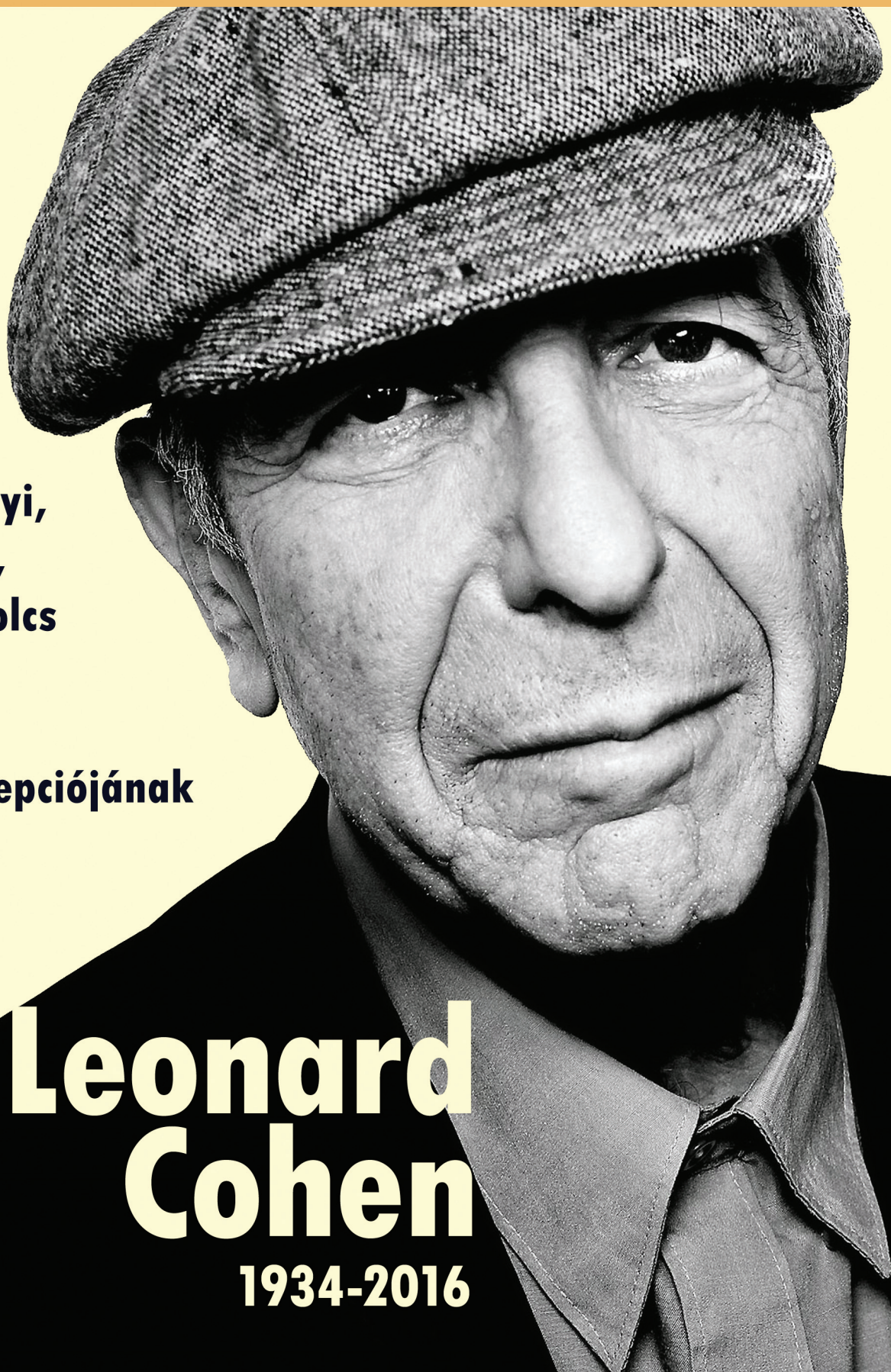
ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2016. december / XXVIII. évfolyam 10. szám

SZombat

**Bevándorlók
és befogadók
– hollandiai
zsidóság:
Gera Judit,
Chaja Pollak,
Dandoy Györgyi,
Simon Soesan,
Wekerle Szabolcs**

**Bojtár Endre
Zsolt Béla recepciójának
hiányáról**

**Leonard
Cohen**
1934-2016

100 PALACK BOLDOGSÁG

A Top 100 Legjobb Magyar Bor
kiadványt keresse az újságárusoknál!

Rendelje meg kedvezményes, 990 Ft-os
áron a www.lapcentrum.hu oldalon!

TARTALOM

4 | ELLENSÉGKERESÉS

Gadó János:
A fehér férfi visszavág
– Donald Trump győzelméről

6 | ISTENKERESŐ

És sötét lett, valóban
– Leonard Cohen,
1934–2016

10 | BEVÁNDORLÓK

Gera Judit:
Merre tartasz, Hollandia?

18 | VEGYES HÁZASSÁG

Dandoy Györgyi:
Szinte átlagos
vegyes házasság

21 | KIK VAGYUNK

Simon Soesan:
Echte hollandok

23 | ANYAREGÉNY

A lámpa aranyszín ragyogása
– Chaja Polakkal beszélget
Wekerle Szabolcs

25 | SCHARF MÓRIC

Veszprémy László Bernát:
A tisztaeszlári tanú Amszterdamban

27 | ZSOLT BÉLA

„Azt, hogy elfelejtették
a regényt, elsősorban
magának köszönheti”
Bojtár Endre irodalom-
történésszel beszélget
Várnai Pál

31 | ZSIDÓ FILMFESZTIVÁL

Kránicz Bence:
A posztigazság filmjei
– ZsiFi, 2016
Filmheti panoráma

33 | BROTHERS NAZAROFF

„Mindenkiben megvan
a belső zsidó”
Bereczki Csabával beszélget
Szentgyörgyi Rita

27–30. ÚJRAFELFEDEZÉS

2016. december
5777. kisleévA Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer**Szerkesztőbizottság:**Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás**Szerkesztőség:**Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenthe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek**Állandó külső munkatársak:**Uri Asaf, Csáki Márton,
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári,
Pályi Márk, Rubin Eszter,
Schranz Rebeka, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna, Várnai Pál**A megjelenést támogatja:**Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány
Nemzeti Kulturális AlapprogramA héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2016. november 18-án

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsika elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Gadó János

A FEHÉR
FÉRFI
VISSZAVÁG

Donald Trump győzelméről

Hogyan kerülhetett egy Donald Trump féle faragatlan alak (amúgy nyilván tehetséges businessman) az Egyesült Államok elnöki székébe? Hogyan szavazhattak a választópolgárok egy politikában járatlan kívülállóra, amikor az amerikai kultúra fontos része az, hogy az elnökjelölt – többnyire kormányzóként vagy kongresszusi képviselőként – átesik a szükséges politikai szocializáción? Mi „vágta ki a biztosítékot”, miért nem működtek a politikai kultúra bejáratott féléi? Miért az elitellenesség veszedelmes (más országokban katasztrofális következményekkel járó) jelszavaira mutatott fogékonyságot a választók meghatározó része?

Nos, a politika porcelánboltjába elefántként begyalogló Trump megválasztása az amerikai társadalom ellenreakciója az áldozatiság és a politikai korrektség kényszerzubbannyá vált kultúrájára. Akik a dogmatikussá váló baloldali eszmék révén sikeresen áldozati státuszba manőverezték magukat a nyugati közvélemény előtt, azok egyre inkább a jogokat és nem a kötelességeket tartották szem előtt, s a bírálóknak a „rasszizmus”, „iszlamofóbia” és hasonló vádakkal vágta vissza. A felszabadításból – a történe-

lemből ismerős módon – egyre inkább ellenségkeresés lett.

Az áldozati kultúra természetesen

*nemes és szép eszmékből
indul ki*

– már a biblia is azt tanította, hogy védjük és oltalmazzuk a kiszolgáltatottat, az elesettet, az igazságtalanul megbélyegzettet.

E régi, szép gondolat mellé a 20. század szörnyűségei, mindenekelőtt a Soa tanulságaként egy mély és bölcs belátás tárult: a „másik”, az „idegen” iránti ellen-szenyünk és agresszív késztetésünk valódi oka nem a másik, az idegen gonosz és féltelmes volta. Ellenkezőleg: a bennünk rejlő, elfojtott, gonosz és féltelmes erőket vetítjük ki az idegenre. (Nota bene: ez a belátás az Orbán-rendszer politikai kultúrájából még hiányzik.) Ez a belátás szent küzdelemre sarkallta a baloldalt, amely nem tudott leállni a felszabadítás gyakorlatával, és 1989 után, amikor a munkásosztály ügye végleg lekerült a napirendről, új felszabadítani való után nézett.

Így kerültek lassan közös platformra zsidók (amennyiben nem cionisták), nők, meleg, etnikai kisebbségek, bevándorlók, iszlám hívők – és persze a palesztinok, az

Donald Trump

eddig – mint a szegényebb sorsúak általában – a baloldalra szavaztak, de a baloldal számára most érdektelenné váltak. Az ő szívüket melengette meg a régi, jó világra utaló üzenet: „Let’s make America great again!”

Európában Trump útja járhatatlan: itt a fehér, keresztény (gyökerű), heteroszexuális férfi a náci ideológia hivatkozási alapja volt, s mint ideál lenullázódott. Ezért (Nyugat-)Európában az áldozati kultúra tovább nyomul. Amerikában azonban nem ez a helyzet, az amerikai társadalom képes volt a korrekcióra.

A súlyos nehézséget most már az jelenti, hogy

*az áldozati kultúrának
nincs kimunkált
ellenkultúrája*

elnyomottak királyai. Ebbe a nagy halmazba egyetlen csoport nem fér be: a heteroszexuális fehér, keresztény férfi, aki így az elnyomó szerepében találta magát. Az ön-reflexióban elmélyült, iskolázott nagyvárosi elit ezt gondolkodást elfogadta, de a képzetlenebb vidéki alsó-középosztálynak ez nem tetszett. Őket szólította meg sikerrel Trump, amikor az „igazi”, a „mély Amerikára” és annak hagyományaira apellált: végül is ezt az országot a mélyen protestáns, fehér, heteroszexuális férfiak tették naggyá. Ilyenek voltak az alapító atyák, s az elnökök túlnyomó része – akik miatt Amerikának általában nincs szégyenkezni valója.

Így adott Trump új identitást azoknak a bizonytalan sorsú tízmillióknak, akik

A nyugati társadalmak nem tanulták meg a kisebbségek építő bírálatának nehéz, de szükséges mesteriségét. Ha valaki ilyesmivel próbálkozott, a kisebbségvédőktől könnyen megkaphatta a „fasiszta”, „kirekesztő” stb. jelzőket.

Mivel az ilyenfajta bírálat mindeddig tabu volt, a kisebbségeket a mai napig is csak azon az otromba nyelvezeten tudják kritizálni, mint azt Trump teszi. Így joggal kérdezhetjük: vajon Trump és hívei nem fogják a fürdővízzel a gyereket is kiönteni? Nem próbálják meg a kisebbségeket józan bírálat helyett inkább visszaszorítani, netán megbélyegezni? Nem erre utalnak Trump kijelentései az illegális bevándorlók millióinak kitoloncolásáról, az iszlám

Hillary Clinton

vallásúak hatósági megfigyeléséről? Nem erre utalnak az olyan (egyébként marginális) jelenségek, mint a Trump győzelme nyomán megélénkülő antiszemita és Ku Klux Klan-hívek?

A baloldal mindenesetre elvesztett egy csatát, de nem veszítette el a háborút. A virulens amerikai civil társadalmat ismerve, a polgárjogi mozgalmak vívmányait aligha fenyegeti veszély.

Abban bízhatunk, hogy az amerikai társadalom, amely a 20. század súlyos kilengései között végig megőrizte demokratikus egyensúlyát, hosszabb távon most is megfékezi a kilengéseket, és nem a kétféle felfogás polgárháborús szembenállását, hanem kreatív szintézisét fogja megvalósítani.

Minden kedves Olvasónknak boldog Hanukát kívánunk!
חג חנוכה שמח!

Szombat az interneten

Emberarcú fasiszták az ATV-ben | A karizmatikus közösség építésének veszélyei |

Komoróczy Szonja Ráhel: A neológia fennmaradásának záloga az oktatás színvonalának jelentős emelése

Cikkeink a www.szombat.org honlapon. Olvassa a Szombatot az interneten is!

szombat

– fényt vet világunkra!

Engedje meg magának a hagyományos újságolvasás kényelmét!
Fizessen elő a Szombat folyóíratra 2017-ben is!

Előfizetőink közt értékes ajándékokat sorsolunk ki:

- két 10.000 forintos Libri könyvecsomagot,
- egy 2017-es Bálint Ház hűségkártyát,
- egy negyed éves bérletet a Bálint Ház edzőtermébe,
- tíz jegyet a Cirkogejzir moziba.

Az éves előfizetés ára változatlanul 5950 Ft.

Ha partnerünk lenne értékteremtő munkánkban, kérjük,
hogy adományával is támogasson bennünket. Köszönjük a segítségét!
Hazai előfizetési lehetőségek: csekken, vagy átutalással
Bankszámlaszámunk: MAZSIKE Szombat Szerkesztősége,
OTP Bank, 11709002-20066703

Külföldi előfizetés:

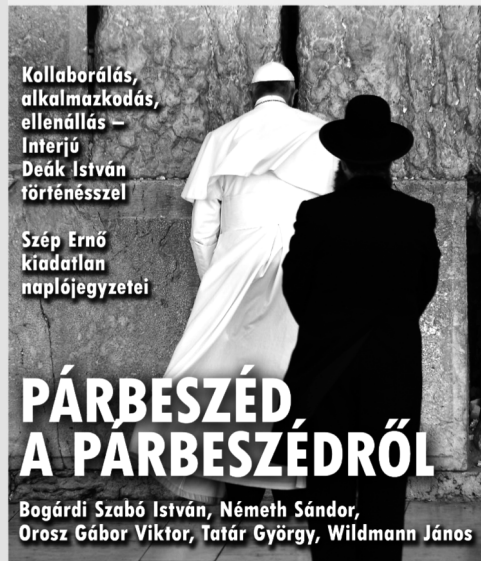
Éves előfizetési díj 50 Euro vagy 70 USD

IBAN számlaszám: HU45117090022006670300000000

SWIFT: OTPVHUHB

Utalhat Paypal-on is: <https://www.paypal.com>

Előfizetéssel kapcsolatos kérdések, további tájékozódás, előfizetői csekk kérése:
info@szombat.org címen vagy a +36-1-311-6665-ös telefonszámon.

ÉS SÖTÉT LETT, VALÓBAN

Leonard Cohen, 1934–2016

„Mély szomorúsággal tudatjuk, hogy a legendás költő, dalszerző és művész, Leonard Cohen már nincs közöttünk” – állt a kanadai énekes, dalszerző és költő hivatalos Facebook-oldalán a gyászír november elején. Akkor már három napja halott volt.

A zene egyik legnagyobb tiszteletben álló és legtermékenyebb látnoka távozott – írták. A művész gyászszerzőtársa Los Angelesben lesz „egy későbbi időpontban”, a család pedig nyugalmat kér, hogy gyászolhasson. Mire azonban a sajtó szertekürtölte a kissé félrevezető hírt, Montrealban, családi körben el is temették szülei, nagyszülei mellé az elmúlt évtizedek legendás szerzőjét. Leonard Cohen 82 éves volt.

Álmában halt meg az után, hogy az éjszaka közepén elesett Los Angeles-i otthonában – jelentette be később menedzsere. Robert B. Kory közleménye szerint „halála hirtelen, váratlan és békés” volt. Az idős énekes-dalszerzőről köztudott volt, hogy az utóbbi évben romlott az egészsége, daganatos betegséggel küzdött.

Québecben született 1934. szeptember 21-én jó módú zsidó családban, rabbi ősök és a zsinagóga-alapítók utódjakén. Művészi pályája 1956-ban kezdődött *Let us Compare Mythologies* című kötetével. Alkotott a görög Hydra szigetén, ahová az esős Londonból menekült, játszott szolidaritásból izraeli katonáknak a jom kippuri háborúban; egy kiégett időszakát követően éveket élt buddhista szerzetesként kolostorban (buddhista neve Jikan Eliezer, és mestere, Roshi alakja számos versében feltűnik) – és mindvégig megmaradt annak, aki pályája kezdete óta volt: melankolikus, önironikus zsidó költőnek, dalszövegírónak és énekesnek.

Már elismert szerző volt, amikor 31 évesen, 1966-ban New Yorkba költözött, ahol zenészként is letette névjegyét. Nem telt el sok idő, és erőteljes líraisággal megírt dalszövegei miatt a kritikusok csakhamar az idén irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Bob Dylanhez

hasonlították. Dylan Nobel-díját – melyre az ő költői dalszövegei is érdemesek lettek volna – még elegáns levélben köszöntötte októberben. Cohen költőként fogalmazott, és világos üzenetet küldött mindazoknak, akik kételkednek a díj méltó voltában: „*Olyan ez, mint kitüntetést biggyeszteni a Mount Everestre azért, mert a legmagasabb a hegyek között.*”

Leonard Cohen, akinek két regénye is megjelent magyarul, rengeteg más zenészt megihletett, sok szerzeményét dolgozták fel. Gyakran melankolikus dalai közül a legismertebb, a Hallelujah, 1984-es megjele-

Marianne Ihlen és Leonard Cohen Hydra szigetén a '60-as években

nése óta több mint száz feldolgozás tárgya volt. Élete utolsó évtizedében, miután menedzsere visszaélt bizalmával és anyagilag megingatta helyzetét, világköri koncertturnéra indult. Tízezrek előtt játszott egy-egy alkalommal, köztük Budapesten is nagy sikerrel. Elegáns volt, szerény és magával ragadó.

Pályafutása során több tucat zenei és irodalmi díjat kapott. A többi között többször elnyerte a kanadai zenész szakma Juno-díját, kapott Grammy-díjat, amellyel teljes életművét ismerték el, és 2011-ben a szintén kanadai zongoraművészről elnevezett Glenn Gould-díjat is neki ítelték oda.

1967-től összesen 14 stúdióalbumot készített. Utolsó lemeze, a *You Want it Darker* mindössze három héttel ezelőtt, október 21-én jelent meg. A zsidó témájú című dal (magyarul: Sötétebben akarod) felvételén annak a montreali zsinagógának a kántora és gyermekkórusa is közreműködik, ahová a szerző járt gyermekkorában.

A címnek megfelelően a dal zenéje és szövege egyaránt sötét tónusú, baljós elmélkedés hangsúlyos vallási tartalommal, ahogy Cohen korábban is bátran nyúlt a zsidó hagyomány forrásaihoz és építette be azok elemeit kortárs élményekben, szerelmi témákban gazdag műveibe. Utolsó lemeze egyik honi kritikus írt róla: nem tudni olykor, hogy szerelmi vonzalmat, vagy istenszeretetet szólaltatnak meg a szövegek. Akárcsak az Énekek Éneke – tehetjük hozzá. A kórus végén Cohen ezt énekli: „Hineni, hineni; I’m ready, my lord.” *Ímhol vagyok, készen állok, uram. A Hineni (Ímhol vagyok) szóval Ábrahám válaszol, amikor az Örökkévaló hívja és megparancsolja, hogy áldozza föl fiát, Izsákot. De ez a szó egy imában is föltűnik: Ros Hasana estéjén énekli a kántor, az ünnephez illő felkészültségről és alázatról szól. A dal egyik szakasza a kaddisra, a halottakért elmondott és a hitet megerősítő ima nyelvezetére és ritmusára emlékeztet:*

Magnified, sanctified be thy holy name
Magasztaltassék és szenteltessék szentséges neved

Vilified, crucified in the human frame
Melyet becsmérelnék és megfeszítenek az emberek
A million candles burning for a help that never came

Millió gyertya ég a segítségért, mely sehol

You want it darker, we kill the flame

Te sötétebben akarod, hát megöljük a lángot

A dal a zsidó közösségi együttműködés szép példája. A háttérben Gideon Zelermyer, a montreali Shaar Hashomayim zsinagóga kántorának hangja szól, a zsinagóga kórusával együtt. Ők az album egy további másik számában is hallhatók.

A dal borús hangvétele nyomán sokan az énekes egészsége és előrehaladott kora felől kezdtek érdeklődni. Cohen utoljára 2013-ban indult nemzetközi turnéra. Nemrég érzelmes levelet írt Marianne Ihlennek, aki a hatvanas években kedvese és műzsája volt egy évtizeden át, és ez év júliusában halt meg:

„Marianne, hát eljött az idő, amikor nagyon megöregedtünk, testünk kezdi felmondani a szolgálatot, és nemsokára követni foglak. Tudd, olyan közel járok mögötted, hogy ha kinyújtod a karod, találkozok az enyémmel.”

Ezt olvasva már a „Hineni, hineni; I’m ready my Lord” szavai is sötét hangzók, de Cohen halálával egy nagy művész látnoki szavainak tűnnek, aki megérezte közeledő halálát.

A szerelmet, a hús-vér érzékiséget és a depresszió mélységeit is oly sokszor megéneklő művész nagy istenkereső is volt. Akár vallási szövegekben, akár mámorban, mindig a kézzelfogható tapasztalatokon túlit kereste. Gazdag életútjából egy apró, de szívszorító mozzanatot idézünk fel az alábbiakban David Remnick: *Leonard Cohen makes it darker* című cikkéből (*The New Yorker*, 2016. október 17.)

*

1972-ben Cohen, hosszú előadókörút utolsó állomásaként, zenészek és énekesek kíséretében Jeruzsálembe érkezett. Az ottani koncert – éppen a helyszín miatt – komoly kihívás volt számára. (A következő évben, a jom kippuri háború idején, Cohen felbukkant Izraelben, hogy egy besorozott fiatal helyére álljon. „A zsidó nép életben maradását saját ügyemnek tekintem” – nyilatkozta akkor egy interjúbán. A frontra ment, és napjában többszöri fellépést vállalt a katonák előtt.) A színpadon a *Bird on the Wire* című dalba fogott. Hirtelen megszakította, amint a közönség a kezdő akkordokat és a szöveget lelkesedéssel fogadta és tapsban tört ki.

„Tulajdonképpen jól esik, hogy felismeritek ezeket a dalokat – mondta. – De a színpadon leginkább félek, és úgy érzem, hogy valami nincs rendben, amikor tapsolni kezdtek. Talán, ha felismeritek a dalt, elég volna, ha integetnétek.”

Újra keresni kezdte a szavakat, és arról, ami elsőre az előadó kedveskedésének hatott, kiderült, hogy valódi aggodalom. „Talán elnézők lesztek velem szemben” – folytatta, „de ezek a dalok számomra a meditációt jelentik, és néha nem vagyok a helyzet magaslatán. Ilyenkor úgy érzem, hogy elárultalak benneteket. Most újra belefogok. Ha a dolog nem működik, a közepén abbahagyom. Miért is kellene elrontani egy dalt csupán a látszat kedvéért?”

Cohen a *One of Us Cannot Be Wrong* című dalt kezdte el. „*I lit a thin green candle...*”

„Hineni,
hineni;
I’m ready,
my Lord.”

Megint leállt, nevetgélt, nyugtalannak látszott. Újabb tétovázás, újabb elterelő poénkodás.

„Tudjátok, nekem is vannak itt jogaim – mondta, még mindig mosolyogva. – Leülhetek, és beszélgethetünk, ha úgy tetszik.”

Ekkor már látszott, hogy valami gond van. „Nézzétek, ha nem javul a dolog, befejezzük a koncertet, és visszakapjátok a jegy árát – mondta Cohen. – Tényleg úgy érzem, hogy a mai estén félrevezetünk titeket. Van olyan este, hogy szárnyalunk, van, hogy nem sikerül. És semmi szükség arra, hogy hazudozzunk. És ma este nem szárnyalunk, a kabbalában pedig az áll, hogy...” A jeruzsálemi közönség nevetni kezdett, amikor a misztikus zsidó szöveg címét meghallotta. „A kabbalában az áll, hogy ha nem vagy képes szárnyalni, maradj a földön! Azt mondja a kabbala, hogy ha Ádám és Éva nem találkoznak, Isten nem ül a trónon. És ma este férfi és női énem sehogyan sem talál egymásra – Isten nem ül a trónon. És az egészben az a legszörnyűbb, hogy ez éppen Jeruzsálemben történik. Szóval, figyeljétek, most kimegyünk a színpadról és megpróbálunk alaposan meditálni az öltözőben, hogy újra formába lendüljünk.”

Említettem ezt az incidenst Cohennek – az erről szóló dokumentumfilm az interneten látható –, és jól emlékezett az esetre.

„A turné végén jártunk – mondta. – Úgy éreztem, hogy nagyon rosszul megy a dolog. Visszamentem az öltözőbe, és a gitárom tokjában találtam valamennyi LSD-t.” Bevette. Közben a teremben a közönség énekelni kezdett, hogy visszahívja Cohent. Az ismert dal szólt, „Hevenu salom alechem”: „Békét hoztunk nektek.”

„Milyen kedves is tud lenni a közönség... Ők énekeltek nekem – emlékszik vissza Cohen. – Kiálltunk hát a bandával, és elkezdtem a 'So Long, Marianne'-t. És egyszerre megláttam magam előtt Marianne-t és sírva fakadtam. Megfordultam, és látom, hogy a zenészek is sírnak. Az LSD hatni kezdett. És megtörtént az, ami így utólag visszatekintve egészen komikusnak tűnik: a tömeg egyetlen zsidó figurává változott! És ez a zsidó azt mondta nekem: 'Öcskös, mi újat tudsz te nekem mondani? Olyan sok mindent láttam már, ehhez már nem tudsz hozzátenni semmit!' És ez volt hagyományunk szkeptikus oldala,

egy hatalmas lény. Nem az én megítéléssel kezdődött a dolog. Saját érvénytelenségemet és érdektelenségemet éreztem, ami annál is hitelesebb volt, mivel ezek az érzések mindig is ott keringtek pszichém körül: hová kell kiállnod és hol kell megszólalnod? Minek és kinek? És mennyire alapos a tapasztalatod? Mennyire fontos az, amit mondani akarsz?... Úgy éreztem, hogy arra hív fel: mélyüljek el jobban. Ássak lejjebb, vegyem komolyabban azt, amit csinálok.”

Amikor visszaért az öltözőbe, Cohen keservesen zokogott. „Nem vagyok képes, értsétek meg. Nem akarom. Kész, vége. Befejeztem.”

Utoljára még kiment a közönség elé.

„Figyeljétek, hátul a zenekarom sír, és én velük együtt. Teljesen kivagyunk, nem tudjuk folytatni. De szeretnék köszönetet mondani nektek és jó éjszakát kívánni.”

A következő évben egy sajtótájékoztatón azt nyilatkozta félig komolyan, hogy a „rock élet” kimeríti. „Képtelen vagyok ezt az életstílust folytatni, még ha oly sok jó emlékem is van róla” – mondta a Melody Maker riporterének. „Úgy döntöttem, hogy befejezem és lelépek.”

(Cikkünkhöz a Haarec, a The New Yorker és az MTI írásából merítettünk)

Cohen az 1973-as jom kippuri háború idején izraeli katonáknak énekel. Tőle balra Ariel Saron

Gera Judit

MERRE TARTASZ, HOLLANDIA?

Tanulmányúton Hollandiában. Mintha ez az általam oly csodált, sokszor – elismerem – túlzottan idealizált ország is véglegesen kettészakadt vagy a feje tetejére állt volna. De legalábbis nagyon elbizonytalanodott.

Innen úgy tűnt, hogy a múlt század 70-es, 80-as éveiben stabil gazdaságon felépült, stabil értékrendszerű Hollandia, az Európai Unió egyik alapító tagja a liberális demokrácia, a szabad véleménynyilvánítás, a magas vitakultúra, a komoly munkamorál hazája, ahol körültekintően szabályozták a könnyű drogok használatát, az eutanáziát, a meglegházasságot alapos társadalmi vita után, nagyon pontosan kidolgozott feltételrendszerben engedélyezik, s példamutatóan figyelnek a fejlődő országokra. Működőképesnek tűnt a multikulturális társadalom.

Azért is nagyon szeretem ezt az én Hollandiámat, mert 1990 óta minden év május 4-én, a német csapatok kapitulációjának napján, az egész ország megemlékezik a második világháború, elsősorban holland zsidó, áldozatairól. Neves írókat kérnek fel az ünnepi beszédre, melyet az amszterdami Nieuwe Kerkben mondanak el, és amely később vékonyka könyv alakban is megjelenik. Május 5-e, Hollandia felszabadulásának évfordulója pedig minden évben a szabadság, a demokrácia és az emberi jogok vidám ünnepe. Amszterdam, de más városok is a tele vannak a holland vonatkozású zsidó történelem és kultúra emlékhelyeivel.

Szeretem az országot azért is, mert megbecsüli saját irodalmát, számos díjat, fesztivált és más kulturális eseményt szentel neki. Sok városban, például Leidenben, klasszikus és még élő holland költők versei olvashatók a házak falain. Szeretem, mert az évente megrendezésre kerülő rotterdami költőtálalkozókon (Poetry International) a műfordítók legalább olyan becsben vannak tartva, mint maguk a költők. Amszterdam egyik központi terén, a Spui-ön három, lapjával lefelé kinyitott könyvre emlékeztető, két-két

kőlap egyikén ez olvasható hollandul: „Vertalen van de ene taal in de andere” (*Egyik nyelvről fordítani a másikra*). A másikon ugyanez arabul, suriname-i és arab nyelven, felhívva a figyelmet mindarra, amit ez a pár szó így együtt jelent és felidéz.

Amszterdamra Európa New Yorkjaként tekintek, s valahányszor hazajövök, azonnal feltűnik, milyen nyomasztóan egyhangú Budapesten az, hogy mindenkinek fehér a bőre. És most mégis megváltozott valami.

Az elbizonytalanodás kezdete

A változás talán 2002. május 6-án, kilenc nappal a parlamenti választások előtt kezdődött, amikor eldőrdült egy pisztoly és egy elvetemült környezetvédő, Volkert van der Graaf megölte a populista pártvezért, Pim Fortuyn. Tettét azzal indokolta, hogy a politikust veszélyesnek tartotta a társadalom kiszolgáltatottjaira nézve. Pedig Fortuyn szélsőséges és provokatív nézeteket valló pártjának nagy sikert jósoltak a választásokon.

Ehhez hasonló politikai merényletre, a második világháborút leszámítva, a tizenhetedik század óta nem igen került sor ebben az országban – hacsak nem számítjuk az 1975-ös és 77-es túsözdrámákat, melyek mögött másodgenerációs fűszer-szigetekiek álltak –, így kellőképpen meg is rengette a holland társadalmat.

Maga Pim Fortuyn is ellentmondások sokaságát testesítette meg. Nyíltan felvállalt homoszexualitása ellenére katolikusként kívánt élni. Minden vallási fundamentalizmust elutasított, ennek keretében az iszlámot teljes egészében, melyet Hollandia legnagyobb ellensé-

Mohammed Bouyeri lelőtte a biciklijén munkába igyekvő Theo van Goghot. A nyolc pisztolylövéssel már leterített áldozat mellébe kést döfött.

gének kiáltott ki. Hozzá fűződik a kijelentés: „Hollandia megtelt.” Törvényjavaslatot kívánt beadni, hogy az akkor már öt éve illetve annál régebben betelepedettek Hollandiában maradhassanak, de a migrációnak – lett légyen szó gazdasági bevándorlásról vagy politikai menekültekről – azonnali hatállyal véget akart vetni. Meggyőződéses republikánus volt. A politikailag korrekt multikulturalizmust gyűlölte. Sokan hasonlították Jörg Haiderhez és Jean-Marie Le Penhez.

Theo van Gogh

Pim Fortuyn

A változás 2004. november 2-án folytatódott: nyílt utcán, fényes nappal egy marokkói származású, de már Hollandiában született, szélsőségesen muszlim fiatalember, Mohammed Bouyeri lelőtte a biciklijén munkába igyekvő Theo van Goghot. A nyolc pisztolylövéssel már leterített áldozat mellébe kést döfött, ezzel rögzítette azt a papírfecnit, amelyen további fe-

nyegtetést fogalmazott meg a szomáliai származású, liberális képviselő, Ayaan Hirsi Ali, a holland liberális párt és általában a holland politika címére, mely szerint zsidó hatás alatt áll.

A nagy festő, Vincent van Gogh műkereskedő öcsének késői leszármazottja provokatív televíziós személyiség volt, közíró, színész, filmrendező, forgatókönyvíró. A káromkodás elleni szövetség – igen, ilyen is létezik Hollandiában – istenkáromlás miatt egyenesen a strasbourgi emberjogi bíróságnál jelentette fel, ahol azonban felmentették. Az inkriminált istenkáromlás során Van Gogh Jézust „názáreti romlott halnak” nevezte. Fortuyn-höz hasonlóan ő is minden fundamentalizmus esküdt ellensége volt, így a radikális iszlámé is, így szerint minden eszköz létjogosult a fundamentalizmus elleni harcban.

Ayaan Hirsi Alival együtt készített filmje a *Submission* (Behódolás) a muszlim nők kiszolgáltatottságáról szól, mely jelenség eredetét a muszlimok egy részének Korán-interpretációjából vezeti le. Egy másik filmjét – *06/05* címmel – Pim Fortuyn meggyilkolásáról készítette, 2004-ben.

Theo van Gogh szövegeiben visszatérő motívum volt a rosszízű, ízléstelen élcélődés a holokauszton, továbbá zsidó közéleti személyiségek sértegetése. Ezek után joggal vádolták antiszemitizmussal, egyesek bepelelték, s a Holland Legfelső Bíróság el is ítélte, később azonban felmentette. Egyik céltáblája Leon de Winter, zsidó származású író volt, elsősorban annak kritikátlanul pozitív Izrael-személete miatt. Többek között azt híresztelte róla, hogy az európai haláltáborok szögesdrótkerítéseinek darabkáit gyűjti. Regényírói munkásságával, melyben szerint túlzóan ábrázolja a zsidóság szenvedéseit, saját zsidóságát és a zsidó tematikát a meggazdagodás reményében bocsátja áruba. Hogy ez igaz-e vagy sem, a magyar olvasók maguk is eldönthetik, ha elolvassák *Supertex* c. regényét, mely 2008-ban jelent meg a Gondolat kiadónál.

Leon de Winter

Leon de Winter (1954) a történetmesélés nagy mestere – valamelyik nyilatkozatában saját apjához és további felmenőikhez, a kelet-európai rongyos zsidókhoz hasonlította mesterségét. Saját bevallása szerint minden művében egy gyászfolyamat feldolgozása zajlik. A dél-hollandiai s' Hertogenbosch városában nőtt fel, a múlt század hetvenes éveinek közepén a Filmakadémián tanult (ahová Theo van Goghot nem vették fel).

Huszonnyolc éves koráig műveiben nem jelentek meg zsidók. Ekkor azonban arra gondolt, hogy az édesapja, akinek egész családját kiirtották, szintén épp huszonnyolc éves volt, amikor kitört a második világhá-

Pim Fortuyn és Theo van Gogh meggyilkolása óta a nagy pártok a kis, bevándorlás-ellenes pártok politikáját követik a szavazók elcsábítása reményében.

ború. Feltette hát magának a kérdést, ő vajon hogyan viselkedett volna, hogyan élte volna túl. Négy év hallgatás után újra írni kezdett, de ekkor már a zsidó identitás kérdései játszották a főszerepet műveiben.

Később Eric Pleskowval filmes céget alapított és Hollywoodba költözött, mert a film iránti érdeklődése töretlen maradt. A projekt azonban csődbe ment, Leon de

ja szerint az ambiciózus díszletek – a rejtekhely valóságos méreteiben, több szintjével együtt realiztikus pontossággal van felépítve a színpadon, ahol a Hátsó Traktus különböző emeletein szimultán folyik az előadás – és a produkció olykor giccsbe forduló részletei ellenállnak a napló műfajából eredő intimitás mágiájának. A színpadot időről időre hol a napló kézírással írt lapjainak kinagyított, vetített képei, hol pedig a korabeli híradófilmekből ismert dokumentum részletek keretezik. Amikor én láttam a darabot, a gigantikus méretű nézőtér tömve volt mindenféle korú és származású iskolással. Nem tudom eldönteni, mennyire van jogosultsága az öt érzékszervre egyaránt ható, az összművészet minden eszközt bevető, s így az eredeti intimitást kétségtelenül figyelmen kívül hagyó rendezésnek. Tud-e hatni ma még egy tizenhárom éves kislány hetvennégy évvel ezelőtt írt világháborús naplója a mai, hasonló korú gyerekekre, és mi a határ, ameddig a jó cél érdekében el lehet menni.

Leon de Winter mindaddig, amíg Theo van Gogh élt, némán tűrte gyalázkodásait. 2012-ben azonban megírta VSV c. regényét, melynek elején a következő szöveg olvasható:

Ennek a regénynek a kiindulópontja történelmi tény, maga a mű azonban fikció, a valóságos eseményekhez nincs köze. Keveredik benne tény és fikció, s ugyanez érvényes a műben előforduló szereplőkre, intézményekre, szervezetekre és helyszínekre. Az epizódokat, cselekményeket, beszélgetéseket és eseményeket a szerző találta ki. (De Winter 2012, p. 4)

A regény műfaja: politikai thriller. A meggyilkolt Theo van Gogh először a Purgatóriumba kerül, ahol őrangyalt csinálnak belőle, és mint ilyen, lehetőséget kap arra, hogy egy terrorcselekmény során – Amsterdam legelőkelőbb negyedében egy általános iskola tanulóit és tanárait ejti tüzszul néhány marokkói származású fiatal terrorista – földi bűneit jóvátegye. Ezzel a tetteivel vesz végleg búcsút a földi világtól, és nyerhet bebocsátást a Paradicsomba. Az újságírók kérdésére, hogy akkor ezzel a regénnyel állt-e bosszút a Theo van Goghtól elszenvedett sérelmein, Leon de Winter tétova „ha úgy tetszik, igen”-nel válaszolt. Ugyanakkor a regény legmarkánsabban ábrázolt zsidó figurájáról, az alvilági életben járatos és ott meggazdagodott Max Kohnról, valamint a saját nevén, azaz Leon de Winter néven szerepeltetett figuráról is erősen karikaturisztikus és kritikus képet rajzol.

Nekem úgy tűnik, Leon de Winter mint személyiség, nem népszerű Hollandia baloldali, liberális köreiből, ott, ahonnan az én holland barátaim is valók. Fenntartás nélküli kiállása Izrael mellett, a bevándorlók és menekültek szembeni fenntartásai eltávolítják tőle ezeket az embereket, akik szerint az író világnézetének ezen elemei miatt egyértelműen jobboldali, ami persze Hol-

Leon de Winter és Jessica Durlacher

Winter visszatért Hollandiába, de azóta is hol itt, hol Amerikában él. Rendszeresen ír a *Trouw*, a *Die Welt* és a *Der Spiegel* c. lapokba.

Az antiszemitizmus és a rasszizmus elleni küzdelméért kitüntették a zsidó-keresztény párbeszédet honoráló Buber-Rosenzweig díjjal, melyet többek között Friedrich Dürrenmatt, Isaac Bashevis Singer és Konrád György is megkapott. 2005-ben feleségével, a szintén író Jessica Durlacherrel a Berkeley egyetem vendégtagjai voltak: az angolra fordított holland holokauszt-irodalomról adtak elő. Jessica Durlacher (1961), Gerhard Leopold Durlacher író, szociológus lánya. Az apa túlélte Auschwitzot, de árván tért vissza. Tapasztalatairól több irodalmi művet is írt, a *Fuldokló* című szintén olvasható magyarul. Lánya műveit is át- meg átjárja a holokauszt témája és annak máig ható következményei.

Férjével együtt ők írták az Anne Frank naplóján alapuló, nagyszabású, zenés színházi produkció szövegválogáját is. Az előadáshoz 2014-ben külön színházi épületet húztak fel Amszterdamban, mely a Theater Amsterdam nevet viseli. A darab azzal az utópikus jelellettel kezdődik, hogy Anne, aki túlélte a második világháborút, épp kiadót keres naplójának, s egy párizsi kávéházban találkozik az egyik könyvkiadó igazgatójával, aki, mit ad isten, éppen Peter van Pels, Anne egykori szerelme a Hátsó Traktusból. Kester Freriks kritiká-

Leon de Winter mint személyiség nem népszerű Hollandia baloldali, liberális köreiből, ott, ahonnan az én holland barátaim is valók.

landiában egészen mást jelent, mint itt. Az irodalmi kritikában az utóbbi időben megfogalmazódik vele szemben az a kritika is, mely szerint műveiben egyre kevesebb az irodalom, azaz a nyelv formateremtő szerepe, és egyre több bennük a lecsupaszított sztori.

Bevándorlók, menekültek, hollandok

Amikor kitört az első világháború, Piet Mondriaan úgy döntött, egyelőre nem tér vissza Párizsba, hanem semleges hazájában, Hollandiában marad. Vele együtt több mint 1.5 millió belga állampolgár keresett biztonságot Nagy-Britanniában, Franciaországban és Hollandiában. A háború első hónapjaiban Hollandia egymillió belga menekültet fogadott be. Később lanyhult a lelkesedés, amikor ennek gazdasági hátrányai is mutatkoztak.

A hollandiai Drenthe tartományban található Westerbork területén található menekülttábor 1939-ben megnyitotta kapuit a Németországból menekült zsidók előtt, 1942-ben azonban német fennhatóság alá került, ettől kezdve hivatalosan Durchgangslager lett. Innen vitték el a 107 000 holland zsidót, a hollandiai zsidóság 70%-át, továbbá német-zsidó menekülteket, cigányokat a lengyel haláltáborokba. Anne Frank is innen került előbb Auschwitzba, majd Bergen-Belsenbe. A Westerborkból induló utolsó vonat vitte a halálba.

A második világháború után a hollandiai tranzittáborokban maradt túlélőket toborozták a munkaerőhiány megszüntetése céljából. Elsősorban a bányákban, az építőiparban és a nehéziparban volt szükség rájuk. A munkaképtelenekre – asszonyokra, gyerekekre, betegekre – nem tartottak igényt. 1952-ben még ezrek éltek táborokban.

1956-ban a holland kormány 1000 magyar menekültet kívánt befogadni, de a társadalom nyomására Willem Drees, akkori miniszterelnök végül háromezer magyar előtt tárta ki az ország kapuit.

1970-es évek vége 1980-as évek elején, amikor nagy számban érkeztek vendégmunkások az országba, Hollandia megértette, hogy a migrációs folyamat visszafordíthatatlan. Óriási erőfeszítéseket tettek az integrációra, különösen a már említett 1977-es túszerződés után, amikor néhány Füszer-szigetéről származó fiatalember foglyul ejtett egy egész vonatszerelvényt és egy általános iskolát.

1992-ben Németország restriktív menedékpolitikája miatt megnőtt a szomszédos országok, így Hollandia menedékkérőinek száma is. A holland nyelv szerepe ekkortól egyre fontosabb szerepet játszott, minden bevándorló számára kötelezővé tették. 2003-tól az állampolgárság odaítélésének feltételéül bevezették a kötelező nyelvi tesztet.

Tény, hogy Pim Fortuyn és Theo van Gogh meggyilkolása óta a nagy pártok a kis, bevándorlás-ellenes pártok politikáját követik a szavazók elcsábítása reményében. Hollandiában egyre regresszívebb a menekültpolitika. 2010 után 30 %-kal csökkent az állandó tartózkodási engedélyek száma, pedig Hollandia már 1986-ban évi 500 menekült befogadására kötelezte magát. A valóságban csak 2015-ben érte el ezt a számot.

*

A festői dél-holland Zeeland tartományban található Domburg városkaja, ahol a huszadik század elején többek között az említett Mondriaan is élt és dolgozott egy ideig. A helyi, nagyhírű Marie Tak van Portvliet múzeum az akkori modern holland és nemzetközi festők munkáit fogadta be. Egy Domburgban élő, magát szekuláris humanistaként meghatározó elitházaspár

barátságát élvezem már több évtizede. Az asszony a múzeum kurátora, Mondriaan-szakértő. Amikor szóba hozom a menekültproblémát, férjével együtt pontosan idézi a holland statisztikai hivatal adatait, mely szerint az ország 17 millió lakosából 3.700.000 nem őshonos, holland szóhasználatul allochton él. Szerintük „a migránsok és menekültek között igenis vannak terroristák, akik nem a magasan képzett második- vagy harmadik generációból kerülnek ki.” Migráns- vagy menekültellenesek? Ezután Izrael megítéléséről faggatom őket, azt mondják, „Izrael igazságtalanul bánik a pa-

Holokauszt-
megemlékezés
Amsterdam
főterén

lesztinokkal, a New York-i zsidók pénzelik az országot". 200 négyzetméteres, erdőszéli villájuk falait huszadik századi holland festők képei díszítik, van köztük reprodukció is, eredeti is. Antiszemiták lennének? Chaja Polak, holland-zsidó író holokaust túlélő édesanyjának emléket állító *Salka* című regénye 2016-os magyarországi megjelenése kapcsán így nyilatkozott egyik magyarországi interjújában a zsidók és Izrael hollandiai megítéléséről:

Azt nyilatkozta, hogy minden amerikai, brit és holland katona halálát Irakban győzelemnek tekinti.

Kemény kritikát akartam megfogalmazni az izraeli kormánnyal szemben. Dokumentumfilm-rendező öcsém egy alkalommal egy izraeli börtönben forgatott, sokat beszélgetett palesztinokkal, akik ebből a börtönből szabadultak, de megszólaltatott egy palesztin-izraeli őrt is. Titokban felvett anyagokat is megmutatott az anyámnak, akire ez akkora hatással volt, hogy teljesen kiábrándult, és elvesztette a hitét Izrael államban. Nagyön szomorú az ország helyzete, és az is, hogy az emberek összetévesztik a cionizmust és a filozemitizmust. Én Hollandiában szavazok, de sokszor úgy tekintenek rám, mintha én lennék a hibás kialakult helyzetért, és azt látom, hogy a mostani izraeli kormánynak köszönhetően erősödik az antiszemitizmus. Anyámnak szocialista nézetei voltak, soha nem akart Izraelbe költözni, mert ő mindenki számára jobb világot akart. Idealista volt, azt mondogatta, elsőként emberek vagyunk, csak aztán zsidók. (Tamás-Balha Etelka 2016)

Dyab Abou Jahjah

Újabb színfolt – talán több mint színfolt, talán nem – Dyab Abou Jahjah (1971) belga állampolgárságú, libanoni származású politikai aktivista, újságíró megjelenése a holland közéletben. A Dél-Libanonban született Jahjah Izrael-ellenessége vörös fonálként húzódik végig tevékenységén és nézetein. Saját bevallása szerint a Ba'ath párttal való konfliktusa miatt kért menedéjogot Belgiumban 1996-ban, ahol a Louvain la Neuve-i egyetem politológiai szakán szerzett mester diplomát. 2000-ben hozta létre az Arab-Európai Liga elnevezésű pánarab politikai mozgalmat Antwerpenben, ahol Belgium legnagyobb számú muszlim és zsidó közössége él, és ahol hosszú ideig az akkori szélsőjobb oldali párt, a Vlaams Belang volt a legnagyobb politikai erő a városvezetésben. Jahjah a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadás után azt nyilatkozta, győzelmet érez, majd nem sokkal később azt, hogy az erőszak minden formáját elutasítja. Az egyik antwerpeni kerületben, Borgerhoutban 2002-ben lezajlott zavargások során, erőszakra uszítás miatt emeltek vádat ellene. A zavargásokat egy marokkói származású, akkor már huszonhét éve Belgiumban tanárként dolgozó férfi

meggyilkolása váltotta ki. A tettes egy belga autochton volt, a tanár szomszédja. Az incidens után Jahjah-t feltételelesen szabadlábra helyezték. Ezt az eseményt dolgozta fel 2005-ben Tom Naegels, flamand író díjnyertes, magyarul 2011-ben *Válfélben* címen megjelent regénye, melyben Jahjah-t is szerepelteti. 2002-ben Jahjah volt a legtöbbet emlegetett figura a belga médiában, még a miniszterelnököt és a királyt is megelőzte. 2003-ban az Arab-Európai Liga színeiben indult a parlamenti választásokon, de a párt nem jutott be. 2004-ben az *Het Laatste Nieuws*

Dyab Abou Jahjah

című lapnak azt nyilatkozta, hogy minden amerikai, brit és holland katona halálát Irakban győzelemnek tekinti. 2006-ban kijelentette, hogy felhagy az AEL vezetésével, még a vezetőségben sem szeretne részt venni.

Jahjah baloldali szocialistának, arab nacionalistának és kulturális – tehát nem vallásos alapú – muszlimnak vallja magát. Az asszimilációt, mint a kultúrák közötti konfliktusok megoldását elutasítja. A migránsokat szerinte nem vendégként, hanem egyenjogú állampolgárként kell kezelni, akik megtarthatják kultúrájukat. Saját bevallása szerint a szintén muszlim- és asszimilációellenes Malcolm X, amerikai polgárjogi aktivista inspirálta nézeteit. Az örmények libanoni integrációját tekinti példának.

2006 júliusában a libanoni-izraeli háború idején visszautazott Libanonba, de egy hónap múlva már ismét Belgiumban volt. Bevallása szerint nem a Hezbollah oldalán harcolt. Ugyancsak 2006-ban, Szaddam Husszein kivégzése után kijelentette, hogy bár nem volt híve, mégis mártírnak tekinti. 2009-ben a Labour párti Jeremy Corbyn meghívta Nagy-Britanniába, hogy tartson beszédet a *Stop the War*

Coalition ülésén, és vegyen részt az *International Union of Parliamentarians for Palestine* (IUPFP) létrehozásában. Szélsőséges nézetei miatt Jacqui Smith, az akkori brit belügyminiszter 2009. április 3-tól kitiltotta az országból. 2014 januárja óta heti rovata van a *De Standaard*, az egyik legjelentősebb és legolvasottabb belgiumi flamand napilapban. A *Knack* c. politikai hetilap Belgium harmadik legbefolyásosabb bevándorlójának kiáltotta ki. Élre állt a *Movement X* elnevezésű mozgalomnak, mely többek között a Mikulás mellett szolgáló fekete Krampusz létjogosultságának megkérdőjelezésében jár élen. Ez a sokak által nevetségesnek tartott és lekicsinyléssel kezelt kérdés – nevezetesen, hogy nem diszkriminatív-e a negatív konnotációjú Krampusz feketesége a nem fehér bőrű emberekre nézve – évek óta a holland és belga politikai diskurzus része.

A legfrissebb botrányt Hollandiában most az váltotta ki, hogy az ország egyik legpatinásabb, legnívósabb kiadója, a Bezige Bij bejelentette, hogy 2016 őszén kiadja Jahjah legújabb könyvét, melynek címe: *Pleidooi voor radicalisering*, magyarul: Védőbeszéd a radikalizáció mellett. Hatalmas vita kerekedett az ügyben. A Bezige Bij könyvkiadót 1944-ben illegálisan hozták létre. Akkoriban kiadványaival az Utrechti Kindercomité munkáját segítette, mely zsidó gyerekek mentésével foglalkozott. Sokan megkérdőjelezték, hogy egy ilyen múlttal rendelkező könyvkiadó megengedheti-e magának, hogy egy olyan közéleti ember könyvét adja ki, aki fenn hirdeti Izrael megsemmisítését és egyenlőségjelet tesz a cionisták és a zsidók egész közössége közé. Jessica Durlacher és Tommy Wieringa már búcsút is mondott a Bezige Bijnek, míg Leon de Winter még kivár. Jahjah twitter-bejegyzésben azzal a kérdéssel lőtt vissza az őt támadóknak, hogy vajon azok az írók, akik Izraelt, ezt az ízig-vérig rasszista apartheidállamot támogatják, mit keresnek egy olyan kiadónál, mely éppen a rasszizmus elleni ellenállásból született. Az agresszornak nevezett Izraellel szembeni tiltakozás szorin pontosan beleillik a nagyhirű kiadó múltjába.

A *Federatie Joods Nederland* (Federatív Zsidó Hollandia) nevű szervezet ezen a nyáron panasszal fordult a hollandiai bírósághoz, amiért a VPRO televíziós társaság meghívta a flamand politikai aktivistát legendás *Zomergasten* (Nyári vendégek) c. több mint két órás, beszélgetős műsorába, amelyben mindaddig jelentős és mértékadó írók, művészek, tudósok, újságírók és politikusok szerepeltek. A feljelentés tárgya az volt, hogy a televíziós társaság támogatja a terrorizmust azzal, ha olyan közéleti személyiségnek ad teret, aki nyíltan dicséri a terrorista cselekményeket. Egy másik zsidó akciócsoport, a *TOF* (Tradition is Our Future/Jövők a Hagyomány) hirdetést helyezett el a

Trouw c. napilapban a műsor adásba kerülése előtt, amelyben hasonlóképpen helytelenítette egy militáns antiszemita szerepeltetését.

Karen de Bok, a műsor főszerkesztője szerint Jahjah az utóbbi időben feltűnő változáson ment keresztül: ellentmondásos agitátorból figyelemre méltó újságíróvá lett. A műsor 2016. július 1-én adásba került. A *Volkskrant* c. baloldali napilapban többen is reagáltak Abou Jahjah szereplésére. Tamarah Benima, rabbinő szerint nem igazolódott be a VPRO legitimizáló argumentuma, mely szerint azért adtak helyet Jahjah-nak, mert olyan „érdekes” nézeteket vall. Benima semmi érdekeset nem talált benne, viszont felháborította Jahjah antiszemitizmusa és elvakult Izrael-ellenessége. Veszélyesnek tartja ezt az embert, mert a muszlimoknak csakis az áldozati szerepet kínálja fel, s ez óhatatlanul erőszakhoz vezet. Visszautasítja Jahjah-nak azt a vádját is, hogy a zsi-

Részlet az Anna Frank naplójából

dók sohasem látták be, milyen súlyos hibákat követett el Izrael az arab-izraeli konfliktusok során. Sabra és Satila után számtalan tiltakozás támadt a zsidó világban. A rabbinő örülne, ha Jahjah saját antiszemitizmusára és folyton változó szövetségeseire is legalább annyira kritikusan reflektálna, mint Izraelre és a zsidókra.

Robert Vuisje, holland-zsidó író szerint pszichiáterre van szüksége annak, aki 9/11 kapcsán örömmel ül, márpedig Jahjah ezt tette. A műsorban az egyébként kitűnően szereplő riporter számos kérdésére Jahjah egyáltalán nem válaszolt. Például arra sem, miért hívta „cionistaszopónak” az egyébként szélsőségesen nacionalista flamand politikust, Bart de Wevert, Antwerpen polgármesterét, amikor az a Brüsszeli Zsidó Múzeum elleni 2014-es, négy halálos áldozatot követelő terrortámadás után a zsidó intéz-

mények jobb megerősítését követelte és helyezte ki-látásba.

A riporter kérdése így hangzott: miért nem „zsidó-szopónak” nevezte a polgármestert, miért „cionista-szopónak”? Hiszen a Brüsszeli Zsidó Múzeum elleni merénylethez Izraelnek az égvilágon semmi köze nem volt. Ezzel Jahjah korábbi kijelentésére célzott, mely szerint ő nem azonosítja a cionistákat a zsidókkal. Erre a kérdésre nem érkezett válasz, ebből pedig ő, Vuisje és sok más zsidó honfitársa is azt a következtetést vonja le, hogy amikor Jahjah a cionisták gyűlöletéről értekezik, akkor ezen valójában a zsidók elleni gyűlöletet érti.

Farid Azarkan a nemrég alakult, Denk (Gondolkodj) elnevezésű, a kisebbségek és a bevándorlók érdekeit képviselő új holland párt tagja szerint nagyon jó, hogy meghívták Jahjah-t a műsorba. Jahjah ugyanazt gondolja, mint amit a Denk párt: ha nem adnak teret a másként gondolkodóknak, akkor ez óhatatlanul erőszakhoz vezet majd. Álszent a jelenlegi kormány, amikor azt állítja, jó a kapcsolata a hollandiai kisebbségekkel, hiszen jelenleg mindenfajta támogatást megvon tőlük. A képviselőjelöltnek Geert Wildersszel, a szélsőjobboldali PVV (Szabadságpárt) elnökével sincs problémája. A Denk párt programja részben megegyezik mindazzal, amit Abou Jahjah szeretne elérni: az egyenlőtlenség és a kettős mérce felszámolását és azt, hogy ruházzák fel beleszólási joggal azokat a polgárokat is, akik jelenleg némaságra vannak ítélve.

Bert Brussen újságíró szerint Jahjah nézeteit, aki a világot kizárólag jókra (arabok és palesztinok) és rosszakra (zsidók és a Nyugat) osztja, aki szóban az emberi jogok és a demokrácia védelmezőjének tartja magát, de twitter bejegyzéseiben dühödt kirohanásokat intéz Izrael és a zsidók ellen, nehéz nem antisemitának nevezni. Aki arra a kérdésre, hogy mit szól a brüsszeli zsidók legyilkolásához, csak annyit tud válaszolni, hogy „a világ szenvedéseit mindig fájdalomsnak találja”, az mélységes érzéketlenségről és közönyről tesz tanúbizonyságot.

David Serphos, az amszterdami zsidó közösség egykori vezetője nem volt képes sokáig nézni a műsort. Ő azonban saját bevallása szerint olyannyira a szabad véleménynyilvánítás híve, hogy megérti Jahjah meghívását a műsorba, s csak remélni tudja, hogy a nézők többsége felismerte, milyen mértékben torzította el a valóságot, amikor konzekvensen Palesztinának nevezte Izraelt.

Végül pedig Frits Barend, újságíró, televíziós műsorvezető nyilatkozott a *Volkskrant*nak a műsorról. Megszakításokkal tudta csak végignézni, annyira érdektelennek találta. Nem érti, hogyan hívhattak meg egy olyan embert, aki Izraelt a náci Németországhoz

hasonlítja. Abou Jahjah-nak nem lehet helye egy olyan műsorban, amelyben a vendég meghívását eddig minden alkalommal a tisztelet és megbecsülés jeleként lehetett értelmezni.

Abou Jahjah twitter bejegyzése a *Volkskrant*nak nyilatkozó véleményéről pedig így szól:

„Are ideas like mine dangerous? Sure, to self-gratifying delusional narratives pinning people down to their toxic comfortzone.” Vagyis: „Veszélyesek lennének az enyémhez hasonló eszmék? Az olyan hazug, narcisztikus narratívák számára, melyek az embereket önnön, mérgező hatású komfortzónájukban tartják fogva, minden bizonnyal az.”

Ahmed Aboutaleb

Rotterdamnak 2009 óta marokkói származású, muszlim polgármestere van: Ahmed Aboutaleb (1961). Egy imám fiaként a Rif-hegység egyik kis falujában,

Ahmed Aboutaleb polgármesteri díszben

Beni Sidelben élt tizenöt éves koráig, amikor édesanyjával és testvéreivel Hollandiába költöztek. Tanulmányai végeztével csakhamar politikai pályára lépett. Előbb az amszterdami városvezetésben dolgozott, s először a Theo van Gogh-gyilkosság után tűnt fel, amikor is igyekezett megnyugtítani a közvéleményt. A PvdA (Partij van de Arbeid, Munkáspárt) allochton arcaként vált ismertté, aki a népcsoportok békés együttéléséért dolgozik. Később, kettős állampolgárságát megtartva, szociális és munkaügyi államtitkár lett, majd ezt követően Európában egy nagyváros első marokkói polgármestere. Nemcsak politikusként, hanem az arab irodalom szerelmese-ként és ismerőjeként is hírnevet szerzett magának. Ő

Sebezhető
vagyunk
ugyan, de nem
gyengék.
Olyan
társadalomban
élünk, ahol
azok lehetünk,
akik vagyunk,
és azokká
válhatunk,
akiké válni
szeretnénk.

fordította le az arab nyelvterület leghíresebb, még élő költőjének, Adonisnak műveit hollandra. A 2010-es rotterdami költőtalálkozón ő maga olvasta fel Adonis verseit arabul és hollandul. A Történelem évének kikiáltott 2015-ben írta *Droom & daad* (Álom & tett) című gyönyörű esszéjét, amelyben hét zsidó ember bűjtatásának történetét eleveníti fel a második világháború alatti Rotterdamban. A történet tanulsága a különböző meggyőződésű emberek közötti önzetlen segítőkészség és összefogás, mely a békés együttélés alapfeltétele. Az esszé bevezető gondolatai képviselik mindazt, ami reményt adhat nemcsak Hollandiának, de egész Európának is a jövőt illetően:

„2015-ben ártatlan polgárok váltak terrorcselekmények áldozataivá a világ számos helyén. Gyáva tettek áldozataivá, melyeket az ostobaság, a bosszú és a gyűlölet váltott ki. 2015 azonban az összetartozás és a békeszerető emberek éve is, akik nem akarnak az erőszak fogságába esni.

2015. január 8-án mi, rotterdamiak ezrével álltunk együtt a Plein 1940-en (1940-es Tér). Nem sokkal a párizsi *Charlie Hebdo* szerkesztősége ellen intézett támadás után. Megmutattuk a párizsiaknak és a franciáknak, hogy osztozunk fájdalmukban. A városban mindenhol összejövetelekre került sor az ezt követő hetekben is. A rotterdamiak együttesen fejezték ki dühüket, félelmeiket és kétségeiket. Összegyűltek, hogy beszéljenek mindazokról az akadályokról, amelyeket le kell győznünk egy olyan társadalom létrehozása során, amelyben békésen élhetünk egymással. Egy olyan társadalomban, ahol származásra, hitbéli meggyőződésre, bőrszínre vagy szexuális irányultságra való tekintet nélkül mindenkinek helye van.

2015. november 16-án az Essalam mecsetben találkoztunk, Rotterdam déli városrészében. Nem sokkal a párizsi szórakozóhelyek elleni támadások után. A Fény és a Felvilágosodás városára ismét gyászfátyol borult.

A béke terében – mert Essalam annyit jelent: béke – vállalva mutattuk meg, hogy összetartozunk. Hogy erőnk a különbözőségünkön fakad. Hogy sebezhetőek vagyunk ugyan, de nem gyengék. Hogy egy olyan társadalomban élünk, ahol azok lehetünk, akik vagyunk,

és azokká válhatunk, akiké válni szeretnénk. Amelyben megvalósíthatjuk az álmainkat. Az ilyen társadalmat a „Mi társadalmának” nevezem.

A „Mi társadalmát” minden olyan ember sajátjának érezheti, aki békében és szabadságban akar élni. Olyan jogállam ez, ahol az oktatás, a vallás, a gyülekezés és a sajtó szabadsága uralkodik, és ahol mindenki egyenlő. Ahol az Alkotmány megvédi a ki-

sebséget a többség hatalmától, hogy mindenki úgy élhessen, ahogy akar. Ehhez azonban hozzátartozik egy fontos klauzula, nevezetesen, hogy az egyik szabadsága nem sértheti a másikét. A szabadságra mindenkinek joga van, de a szabadságot mások számára is garantálnunk kell. Ne húzzunk falakat társadalmunkban; legyünk vendégszeretőek. Éppen ma, amikor oly hangsúlyosan van jelen a félelem, és oly sokan vannak úton.” (Aboutaleb 2015, pp. 3–4)

Eddig az idézet. Önmagáért, mindnyájunkért beszél. Egy marokkói muszlim, Rotterdam polgármestereként hét zsidó bűjtatásának történetén keresztül az európai filozófia csúcspontjainak felidézésén át a történetek és az emlékezés fontosságára hívja fel a figyelmet, hogy így értesse meg az eltérő népek és kultúrák békés együttélésének fontosságát. Ez az igazi Hollandia. Így szeretem.

Westerbork
– a tábor
emlékműve

IRODALOM

- Aboutaleb, Ahmed (2015): *Droom & daad*. Uitgever Stichting CPNB.
Durlacher, Gerhard L. (2001): *Fuldokló*. Fordította: Balogh Tamás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
Naegels, Tom (2011): *Válfélben*. Fordította: Bérczes Tibor. Silenos, Budapest.
Polak, Chaja (2016): *Salka*. Fordította: Gera Judit. Park kiadó, Budapest.

- Tamás-Balha Etelka (2016): *Nem tudjuk elképzelni, hogy létezik náciizmus nélküli világ*. Könyvesblog: http://konyves.blog.hu/2016/08/03/chaja_polak_nem_tudjuk_elkepzeln_i_hogy_letezik_nacizmus_nelkuli_vilag
Winter, Leon de (2008): *Supertex*. Fordította: Gera Judit. Gondolat, Budapest.
Winter, Leon de (2012): VSV. De Bezige Bij, Amsterdam.

Dandoy Györgyi

SZINTE ÁTLAGOS VEGYES HÁZASSÁG

Verőfényes, de már csípősen hideg őszi vasárnap délelőtt. Anneke, Hansje és tízéves lányuk, a legfiatalabb gyerek már túl van a reggelin; a másik kettő még, mondjuk így, ébredszik. Amszterdam nyugodt, elegáns, kertvárosi negyedében vagyunk.

Agőzölgő kávé mellé gyömbéres sütemény jár. Bár a ház tágas – láthatóan van mint a tejbe aprítani, hiszen mindketten pszichiáterek (a holland egészségügy anyagilag is elismeri az orvosokat), sőt, mindketten ugyanazon kórházban dolgoznak, ahová biciklivel járnak –, beszélgetéshez a reggelizőasztal a legmeghittebb hely.

Szinte átlagos vegyesházasság. A bő húsz év együtt-lét során megismerték, magukévá tették és most szinte egymás szavába vágva mesélik a társ múltját, az előző generációk itt-ott kalandregénynek is beillő történelmét. Ami Hansje oldalán, apai ágon Németországba nyúlik vissza, Anneke viszont tősgyökeres holland, Zeeland tartomány egyik szigetéről származik.

Hansje: Apám 1929-ben született asszimilált családban – igaz, “megoperálták”. Nagypám a bajor vasútársaság igazgatóhelyettese volt, aki nemcsak, hogy szép jövedelemmel rendelkezett, de sokat utazott is, így a vagyon egy részét még időben elhelyezte Hollandiában. ’37-ben meggyűlt a baja a hatóságokkal, mert pénzt utalt át Angliába az ott tanuló unokaöccsének. Amikor a Gestapo elfogta, udvariasan csak annyit kért, hogy hazamehessen elköszönni a feleségétől. A bőröndök már készen álltak, az egész család felült a vonatra és Svájcra át Hollandiába emigrált.

Anneke: A húszas években épült Amszterdamban a Rivierenbuurt negyed, rengeteg Németországból menekült zsidó lakott ott, Anne Frank a leghíresebb.

H.: Tehát Hollandiába menekültek, de amikor a németek megszállták az országot, itt sem voltak biztonságban. Nagypám azonnal átlátta a helyzetet, a család szinte azonnal elrejtőzött. Volt egy cím, ahol befogadtak zsidókat, de a tulaj, amikor kis pénzre volt szüksége,

elárulta a őket. Tudta, hogy utána felemelheti a ‘lakbért’, a régiek helyére jönnek majd újak. Nagypámékat is elárulta, és itt jön az a hőstörténet, amit apám már többször előadott a gyerekek iskolájában: a tetőn keresztül menekültek, nagyanyám a szűk szoknyájában alig tudott kimászni a padlásablakon. Újra sikerült elrejtőzniük, most már a városon kívül.

A.: A protestáns egyháznak ebben fontos szerepe volt, voltak lelkesek, akik kötelezték a híveket arra, hogy befogadjanak menekülteket.

H.: Ez persze sok feszültséggel járt, néhol visszafojtott haraggal is. Nagypám egy ismerősenek cipőboltja volt, és amikor el kellett rejtőznie, a készletet megőrzésre holland ismerősöknek adta. Egyikük pénzsűkében el akarta adni a készlet egy részét, és csak akkor vette észre, hogy csupa jobblábas cipő került hozzá. Hogy a bal lábasok kinél lehettek, persze nem tudta, de a következőt levonta: szemét zsidók. Az én családomnak szerencséje volt: Zeelandon kerültek három különböző családhoz, a szülők együtt, a két gyerek külön-külön. Arrafelé elég sok a sötét hajú, sötét szemű ember, még a spanyol hódítás idejéből maradtak ott, és a népes ortodox-protestáns családoknál egy gyerekkel több vagy kevesebb fel sem tűnik. Apámat kibombázott rokongyerekként tartották számon. A mai napig tartja a kapcsolatot a családdal, Jad Vasem kitüntetését is kaptak.

A.: Én tehát Zeelandon nőtem fel egy nem szigorú, de protestáns családban. Protestáns iskolába jártam, ott persze tanultunk a zsidókról is, meg a háborúról is, de arról fogalmam nem volt, hogy Middelburgben létezik zsidó közösség, a jobb- és ballábas cipőkről, meg a rengeteg hasonló történetről nem is beszélve. Hansje apja mondta el nekem, hogy a szülei az ő legkedvesebb ta-

Nekem
előzetesen
voltak már
kapcsolataim,
fiúk, lányok
felváltva.

narának adták megőrzésre a családi ékszereket. Amikor vége lett a háborúnak, és visszakérték, a tanár már cseppet sem volt szívélyes, szitkozódott, hogy pont neki van annyi szerencséje, hogy a zsidai visszajöttek. De az ilyen szégyenletes dolgokról én akkor még nem tudtam, sőt, nem is láttam élő zsidót, csak később, amikor Amszterdamba költöztem, hogy pszichiátriát tanuljak. Hansje a kórházban tűnt fel nekem, és akkor még fogalmam nem volt róla, hogy zsidó.

– Hogy fogadták a családok az eltérő háttérű partnert?

H. és A. együtt: No, ez nem ment egészen simán, de nem a vallásbéli különbség volt az ok.

A.: Nekem előzetesen voltak már kapcsolataim, fiúk, lányok felváltva, a szüleim ezért abban reménykedtek, hogy ez majd elmúlik. Mire Hansjeval megismerkedtem, már biztos voltam benne, hogy nekem ez így jó, és vele akarok maradni. Egy éven belül össze is költöztünk, házat vettünk. Anyám egy idő után belenyugodott, de apámat élete végéig bántotta, hogy leszvikus vagyok, szégyellte is, azt mondta: ilyen nálunk, Zeelandon, nem létezik. Hansje-t személyesen viszont nagyon tisztelte...

H.: ...de nehezebbre esett elfogadnia. Az én apám először szinte felrobbant, egy ideig nem is beszéltünk egymással.

A.: Tényleg? Azt gondoltam, hogy a zsidó szubkultúra e tekintetben nagyvonalúbb. De gondolom, attól félt, hogy így nem lesznek gyerekek. Viszont emlékszem, amikor az élettársi szerződés megkötését ünnepeltük, pezsgőt bontott, és egy rövid beszédet is tartott, hogy igaz, hogy nem így képzelte a jövődet, de örül annak, hogy boldogok vagyunk.

Hansje feláll, és rövid keresgélés után büszkén mutatja a szüleitől kapott ezüsttálat: nászajándék.

A.: Visszatérve a vallásra: a családom, és a falunkban az emberek általában igen tisztelik a zsidókat. Elég elzárkózó a közösség, nem sokat utaznak, de ha igen, akkor Izraelbe biztosan ellátogatnak. A szüleim is jártak ott, meg a szomszédok, én magam is. Az, hogy Hansje a családunkba került, megtiszteltetés is. És persze érdekes, hogy általa betekintést nyerünk a zsidó kultúrába.

H.: Tulajdonképp tetszett a szüleidnek, hogy mi valamilyen vallásban neveljük a gyerekeket, míg a két bátyád családjában ezzel egyáltalán nem foglalkoznak.

A.: Igen, az a mulatságos, hogy az, ahogy mi élünk, nagyon hasonlít arra, ahogy ők éltek, és ahogy az életemet elképzeltek – csak épp más vallásban, és férfi helyett nővel élek. Azt hiszem, én inkább nyitott vagyok a zsidó vallás iránt, mint fordítva. Bár az első alkalommal igen-csak kényelmetlenül éreztem magam a zsinagógában; bármennyire is tetszett a szertartás, idegességemben dőlt rólam a víz, éreztem, hogy a közösség összezár, hogy kívülálló vagyok. Pedig akkor Hansje még nem is volt annyira aktív. Én figyelmeztettem egyszer, hogy nem kell-e bőjtölnie, hiszen jom kippur van.

– Úgy tűnik, te nyitottabb vagy a zsidóság felé, mint Hansje a kereszténység irányában. Nem bánt ez téged?

A.: Néha igen. Hiányzik a húsvét, a karácsony... Fát állítunk, de az még magában nem karácsony. Hansje nem szereti a karácsonyi énekeket, pedig nekem ez volt a gyerekkorom. A zsidó hagyományok nagyon szépek, a dalok örömtelibbek – érdekes, a történelem tele van tragédiákkal, de a dalok mind örömdák, nálunk meg min-

Fotó: A szerző felvétele

den olyan nyomott, Uram, bocsásd meg vétkeinket, csupa moll... de mégis, nekem ez volt az otthon.

– A család zsidóságát céloztátok azzal, hogy a gyerekek a te hasadban nőttek, Hansje?

H.: Nem, erre akkor nem is gondoltunk.

A.: Akkoriban Hansje nem is volt még igazán aktív a zsidó vallási életben.

H.: Ez igaz. De abban már az elején egyetértettünk, hogy a gyerekeket vallásban akarjuk felnevelni.

A.: Hansje fiatalabb, a családja nyitottabb az ilyesmikre, kérdezték is, hogy tervezünk-e gyerekeket, így

alakult. És nekem tetszett a gondolat, hogy a gyerekek a zsidó vallásban fognak felnőni, és jól érzik majd magukat benne. Engem a zsinagógában is megérint az a valami...

H.: De persze hiányzik Annekének, amit otthon megélt. A rabbi megkérdezte, hogy szeretnénk-e a hüpe alá állni, de ahhoz persze előbb be kellene térnie.

A.: Valami visszatart. Mindig van egy pont, ahol úgy érzem, én egy önféjű protestáns lányka vagyok Zeelandból. És ennek persze következményei vannak. Mi lesz, ha meghalok, hova temetnek? Milyen szertartás lesz? Lehet, hogy mégiscsak megkeresem az itteni lelkészt.

H.: Én ugyan szintén kaptam vallásos nevelést, de messze nem olyan komolyat, mint Anneke. 23 éves voltam, amikor Izraelben először bőjtöltem, amit pár évvel később abba is hagytam. Aztán jöttek a gyerekek, terhes voltam, szoptattam, el voltam foglalva... zsinagógába sem jártam igazán. Illetve, az első munkahelyemen összebarátkoztam egy kollégával és főleg a feleségével, egy szigorúan ortodox asszonnyal, tőle rengeteget tanultam. De igazán azóta érint meg a vallás, amióta anyám meghalt, és minden évben kaddist mondok az emlékére. Tesék, ettől egyből el is bőgöm magam...

A.: Mielőtt meghalt...

H.: ...a halálos ágyán megkérdeztem, akarja-e elmondani a sömát. Ehhez tudni kell, hogy ha valaki, akkor az én anyám abszolút vallásellenes volt. Minden ízében zsidó volt, de a vallásból nem kért. És akkor bólintott. Elmondani már nem tudta, segítettem, mondtam helyette.

– A gyerekek mindhárman zsidó öntudattal nevelkednek, talmud tórára járnak kicsi koruktól fogva. Soha nem volt rossz élményük a zsidósággal kapcsolatban?

H.: De. Benjamin, a legidősebb, egy vegyes közösségű iskolába jár. Volt egy osztálytársa, Abdul, aki olyanokat mondott, hogy Izrael megérdemelné egy atombombát, meg hasonlókat. Egyszer volt valami körlevél, de akkor az iskola nagyon gyorsan közbelépett. Meg persze a foci közben elhangzik ez-az. De egyik esetben sem személyesen ellene irányult a dolog. Eddig nem volt szükség arra, hogy beavatkozzunk. Nem tudom, az osztálytársai tudják-e, hogy zsidó, a tanárai mindenesetre tudják. Elsős volt, amikor földrajzórán azt a feladatot kapta, hogy egy vitában Izraelt képviselje. Akkor majdnem felhívtam a tanárt, hogy ezt a szerepet esetleg nem neki kellene kiosztani, de aztán hagytam, hiszen jól készült rá, úgy gondoltam, megvárom a végét... és jól tettem, mert minden a legnagyobb rendben zajlott le. Ez a tanár olyan hangulatot volt képes teremteni, hogy a témát gond nélkül megbeszélhették az osztályban. Ez jó.

A.: A focival kapcsolatban volt rossz élménye, de ott sem személyes. Az AFC-ben focizik, ami, ugyanúgy mint az Ajax, zsidó klubnak számít. Egy közeli városban ját-

szottak, ahol nagyon más a csapat összetétele. Akkor az edző panaszt tett az országos labdarúgó szövetségnek. Persze, a fociban mindenféle diszkrimináció előfordul, sajnos igen gyakran.

– Adja magát a következő téma, a migránskérdés. El tudom képzelni, hogy nehéz ezzel kapcsolatban tisztában lenni az érzéseitekkel.

A.: Így van. Egyrészt van az érzelmi vetület, mindkettőnk szülei megélték nehéz időket, egyik oldalról van az empátia. Ugyanakkor, ha arról van szó, hogy a közelben nyílna egy befogadótábor, akkor mindenki megjegy.

H.: Ami a dolgot megnehezíti – ezt gyakran hallok a zsinagógában is –, az a következő: azok a menekültek, akik Hollandiába jönnek, gyakran olyan országokból érkeznek, amelyek nem igazán barátai Izraelnek. És igaz ugyan, hogy ezek az emberek menekülni kényszerülnek, de már az anyatejjel azt szívták magukba, hogy Izrael, azaz a zsidók, nem kívánatosak. Ha úgy lenne, hogy idejönnek, boldogok, hogy itt lehetnek, hogy van egy hely, ahol békében élhetnek, és ők is mindenkit tisztelnek és békében hagynak élni, akkor nem lenne semmi gond. De ha nagy csoportban érkeznek egyszerre, az megnehezíti a helyzetüket, az akadályozza annak, hogy beilleszkedjenek a holland társadalomba. Mert ha mint csoport együtt maradnak, az fenyegetőnek tűnhet. A liberális zsidó felekezet programigazgatója épp e fenyegetettségi érzéssel akart szembemenni: látogatást szervezett egy befogadótáborba, amit egy használaton kívüli börtönben rendeztek be. És ez a látogatás nem járt sikerrel. A zsidó csoport mindenféle étellel készült, hogy majd együtt leülnek enni, de a menekültek ezt a közeledést nem vették jó szívvel. Ezt onnan tudom, hogy én is készültem résztvenni a következő látogatáson – amire már nem került sor.

– Éreztek hátrányos megkülönböztetést akár a leszbikus, akár a zsidósághoz kapcsolódó identitásokban?

A.: Ami a nemi vonzódást illeti, mindkettőnknek meg kellett küzdenie a családdal és a közösséggel. Most már nem titok, de azért az utcán nem szoktunk kézen fogva sétálni – kivéve a Gay Pride hetét. Ami a zsidóságot illeti, Hansje jelenlétében óvatosak az emberek, de én néha hallok bántó dolgokat kollégáktól, akik nem gondolnak arra, hogy előttem vissza kellene fogni magukat. A balos értelmiség körében eléggé elterjedt az az álláspont, hogy Izrael agresszor, és fel kell lépni az elnyomott palesztinok érdekében.

H.: Ebben engem az zavar rettenetesen, hogy kettős mércével mérnek, és az Izrael-ellenesség tulajdonképp zsidóellenességet takar. A különféle megoldásjavaslatokból számomra egyértelmű, hogy fogalmuk nincs arról, Izrael Állam miért alakult meg, és miért fontos a létezése. Izrael léte már eleve biztosítja azt, hogy a zsidók emelt fővel lehetnek saját maguk – olyanok, mint bárki más.

Az Izrael-
ellenesség
zsidó-
ellenességet
takar.

Simon Soesan

ECHTE HOLLANDOK

Három teljes héten át az európai futball bővületében éltünk. A *Dutch Forum in Israel* kezdeményezésére az egyik tel-avivi kávézóban hangulatos, közös meccs-nézést szervezték, nagyon közel ahhoz a kis üzlethez, ahol holland finomságokat lehet kapni.

Seni, a feleségem nem értette, a fiam és én miért nem otthon akartuk nézni a meccset. Egyáltalán nem vagyunk nagy focirajongók, na de ha a holland csapat játszik, hát, igen, az azért mégiscsak valami.

Így történt, hogy narancssárga pólóba öltözve, keprelőkkel és zászlókkal felszerelve összejött néhány száz, mesüge holland, hogy az „ő” nemzeti tizenegyük meccsét megtekintse.

Az első este kultúrsokkot okozott a fiamnak. Ilyet ugyanis még életében nem látott: éneklő, ugráló, üvöltöző és integető felnőtteket, mintha a tizenegy holland játékos legalábbis hallaná őket. Az elején odaverődött néhány izraeli is, akik vagy épp a környéken jártak, vagy hallottak erről a furcsa jelenségről, mindenesetre ott álltak és tátott szájjal figyeltek bennünket. De a második meccsnél a lelkesedés már mindenre átragadt, és a többiek is velünk együtt énekeltek és kiabáltak.

TÁMADJATOOOOK – vélhetően ezt üvöltöttük leggyakrabban. Egy ilyen eseményen a foci, a sör és a jókedv mellett régi barátok is felbukkanhatnak. Én például régi Habonimos¹ hanichokkal² és más, olyan régi ismerősökkel futottam össze, akiket még sok évvel azelőttről, Izraelbe költözésük előttről ismertem.

Minden meccs előtt hűen elénekeltük a Wilhemust,³ és amikor megjelent a képernyőn a holland trónörökös,⁴ hangos üdvrivalgásban törtünk ki. Az izraelieknek, akik az iránt érdeklődtek, hogy ő vajon ki, azt válaszoltuk, hogy ő a holland Michael Jackson. Semmiség.

A fiam csendben figyelte, ahogy a többiekkel vidáman éneklek a jól ismert holland szurkolói rigmust,⁵

ami az ü-hangot kiejteni képtelen, hozzánk csatlakozott és velünk szurkoló izraeliek szájából már egészen értelmetlenül hangzott.

Amikor a negyeddöntőben egy minident eldöntő szabadrúgásra került sor, néhány holland kiment a kávézóból, és az utca túloldalán lévő buszmegálló mögött verődtek egy csoportba. Túl izgalmas volt a meccs, nem bírták nézni. Az eredmény igazi táncmulatságot indított el az utcán. A kisfiam boldogan

táncolt és énekelt a sok száz hollanddal, akik az éjszaka közepén énekléssel és jókedvvel árasztották el a King George Streetet. A taxik és a buszok megálltak és dudáltak, együtt buliztak velünk, épp úgy, mintha a Damrakon⁶ lennénk.

Ez az ünneplés a média figyelmét is felkeltette, és hamarosan a média képviselői is megjelentek a kávézónál. Senki sem emlékezett olyan korábbi eseményre, amikor ennyi jókedv keveredett volna nemzeti lojalitással, no és éjszakai, mintegy 30 fokos hőmérséklettel.

Így hát egyáltalán nem ment meglepetés-számba, hogy az elődöntők idején számos tévétársaság kamerája várt bennünket a kávézóban. A kezdeményezés kiötlőivel már délután interjúkat készítettek, és mire a meccs elkezdődött, forogtak a kamerák, amelyek minident rögzítettek. Megint énekeltünk és megint hangos üdvrivalgással bíztattuk a holland csapatot, ezúttal már több mint kétszázan. Az utcára tévéket raktak ki, mert túl kicsinek bizonyult a kávézó.

A szurkolók a legképtelenebb Oranje⁷-viseletekben érkeztek, igazi karneváli hangulat uralkodott. A fiam bölcsen egy bárszéken vert tanyát, a nagy kivetítővel szemben. Ezúttal jól akarta látni a meccset.

Az egész meccs alatt optimisták voltunk. A szünetben felhívott a feleségem és azt kérdezte, mi újság, és hogy hol van a gyerek.

„Minden rendben”, válaszoltam, „a fiad a bárpultnál iszik”.

Jó pár percmbe került, mire megnyugtattam az asszonyt. Ugyanis már látta maga előtt, ahogy az ő ki-

A meleg, az üvöltés és az egyik légkondi meghibásodása miatt a páratartalom már messze meghaladta az országos átlagot.

csi babája részegen lefordul a bárszékről. A gyerek persze csupán szőlőlevet kortyolgatott.

Egyre több ember részvételével próbálták meg kideríteni, hogy pontosan hány ember fér be a kávézóba. A meleg, az üvöltés, és az egyik légkondi meghibásodása miatt a páratartalom már messze meghaladta az országos átlagot.

Amint minden versenynek, egyszer ennek is vége szakadt, ami egyben azt is jelentette, hogy valakinek veszítenie kellett. Kiábrándultan hallottuk a bíró sípjának hangját. De egyáltalán nem lett csendesebb a kávézó: az összegyűlteket hosszú percekig tartó tapssal köszöntötték a nyerteseket. Aztán a tömeg elindult kifelé, mert hát, ugye, az embernek azért levegőre és folyadékra is szüksége van.

Az utcán még több kamera várt ránk. Az egyik riporter a szószólónkat kérdezte arról, hogy mit érzünk most. Egy másik újságíró elképedve kérdezte: Miért tapsoltak a meccs végén? Izraelben a vesztes csapat szurkolói kifütyülik a győztes csapatot.

– Igen, lehetséges – válaszolta az egyik szurkoló –, de ebben a kávézóban nem Izraelben, hanem Hollandiában vagyunk!

Kicsit később, már hazafelé tartva, a fiam megjegyezte, hogy nem is tudta, hogy ennyire szeretem a focit.

Őszintén szólva – válaszoltam neki –, a meccs maga nem is annyira érdekelt. A hangulat miatt mentünk el. Tetszett?

– Apa – mondta a fiam hunyorogva –, hollandnak lenni nagyon-nagyon fárasztó.

Nem sokkal később mély álomba zuhant.

Nink Bea fordítása

Az írás a szerző Pita met hagelslag című kötetében (Rotterdam: Uitgeverij Donker, 2005, 41–44. oldal) Hoep Holland Hoep címmel jelent meg. Simon Soesan Beverwijkben született holland zsidó, romániai származású feleségével és három gyermekével Haifán él. Egy ideig az NIW-ben, a Nieuw Israelitisch Weekbladban volt rovata, és a könyv jó pár írása ott jelent meg.

JEGYZETEK

- 1 Habonim: baloldali ifjúsági szervezet.
- 2 Tag.
- 3 Hollandia himnusza. Első sora: „Wilhelmus van Nassauwe ben ik [...]”, azaz „Nassaui Vilmos vagyok”.
- 4 Willem-Alexander, Hollandia királya, a novella születésekor még csak koronaherceg volt, aki meglehetősen laza és már-már kicsapongó életstílusáról, no és a sör szeretetéről volt híres.
- 5 „hup Holland hup” (ejtsd: hüp Holland hüp): holland szurkolói rigmus.
- 6 Damrak: Amszterdam egyik főutcája, a központi pályaud-

vartól a város főterére, a Damra és az ott található királyi palotához vezető, széles út. Minden nagyobb eseményen megtelik emberekkel.

- 7 Az Orániai (hollandul van Oranje, egészen pontosan Oranje-Nassau, franciául Orange) uralkodócsalád nevéből a hollandok nemzeti színe a narancssárga, a királyi család zászlójának is ez a színe. Magukat is Oranje-nek nevezik. Nemzeti ünnepek és sportesemények alkalmával minden és mindenki narancssárgába öltözik, ez nemzeti identitásuk fontos eleme. Minél kirívóbb, bolondosabb az öltözkész és a kalap, annál jobb.

2016.
DEC. 15.
18:00

BÁLINT HÁZ (VI. KER RÉVAY U. 16., BUDAPEST, 1065)

Ki hinné, hogy a híres amerikai karácsonyi slágerek jó részét zsidó zeneszerzők írták!

Miért írnak zsidók karácsonyi dalokat, ahelyett, hogy a hanukát népszerűsítsék? És miért írnak nem-zsidók hanukadalokat?

Erre és sok minden másra kapunk választ, amikor **Lehrer Eva** Koppenhágából körbekalauzol minket a karácsonyi és hanukadalok világában.

A LÁMPA ARANYSZÍN RAGYOGÁSA

Tavasszal jelent meg magyarul Chaja Polak holland írónő Salka című regénye a Park Könyvkiadónál. A háború alatt kisgyermekként idegen családoknál bújtatott asszony édesanyja történetét írta meg. Az írónővel e-mailen készítettünk interjút.

– A Salka 2004-ben jelent meg, saját történetét és édesanyjához fűződő viszonyát írja meg benne. Miért csak hatvanévesen kerített sort a történet papírra vetésére?

– A regényben édesanyám történetét írom le, ahogyan én láttam és tapasztaltam, illetve ahogyan azt tőle magától hallottam, amikor a fiatakoráról mesélt – a születésem előtti időszakról és a saját kiskoromról, melyet külön töltöttem tőle. De a történet a huszadik századról is szól, amelyet anyám lényegében végigélt, és élete minden egyes részletét meghatározta. Anyám kedves, melegszívű és bátor nő volt. Végigcsinált mindent, ami elképzelhető egy háborúban. Lengyel-zsidó ortodox családban nőtt fel, fiatal lányként pedig – utólag ez már elmondható – szinte gyermeki és naív módon kommunista lett. A kommunizmusból azonban hamar kiábrándult, és hátat fordított neki. Halála után meg akartam írni az élettörténetét. Nem is jó szó, hogy akartam: úgy éreztem, muszáj. Alakja már korábban is megjelent a regényeimben, többek között a *Második apa* címűben. A Salkában az ifjúkorát és Hága háború előtti zsidó életét ábrázoltam, anyám fiatal felnőttkorát, amelyet baloldali művészek és diákok társaságában töltött. Itt ismerte meg apámat is. A könyv ezen kívül a háborúról szól és arról, anyám hogyan lett az ellenállás tagja, Szól még a béke után továbbtomboló háborúról, arról, hogy élt akkor, és ez hogy hatott rá, valamint három gyerekére, meg a köztük lévő kapcsolatokra. Elmesélem a könyvben, hogy anyám szándéka, mindent betakarni a szeretet leplével, halála után hogyan okozott mégis nézeteltéréseket a gyerekei között. Például, hogy nem tudtunk megegyezni, milyen szöveg kerüljön a sírkövére, vagy hogy kié legyen az őt ábrázoló festmény.

– Gyermekként egy idegen család bújtatta. Hogyan élte meg ezt az időszakot? Felfogta, érzékelte egyáltalán, mi történik?

– 1941 novemberében születtem. Több családnál is bujkáltam, és bár még nagyon kicsi voltam akkor, sok emlékem származik ebből az időszakból. Azt hiszem, ha valakinek a kiskora szélsőségesen veszélyes, szokatlan, az még a legkisebbekben is emlékeket hagy. Hadd me-

Fotó: Németh Dániel

Chaja Polak

séljem el egy élményemet! Minden bizonnyal este volt, emlékszem a nappaliban égő lámpa aranyos ragyogására. Ahol engem bújtattak, velem együtt egy nálam valamivel idősebb zsidó lányt is. Két hosszú, koromfekete copfja volt, én pedig megijedtem, nehogy a németek az ablakon át észrevegyék. Félelmemről beszámoltam bújtatóapánknak is, mire ő a függőnyre mutatott. Csak ekkor vettem észre, hogy be volt húzva. Megnyugodtam, hogy nem lát be senki, nem láthatják meg a lány fekete haját, amely elárulhatná a zsidóságát.

– A háború után édesanyjával Amszterdamba költözött. Milyen volt akkoriban zsidóként élni a városban? A hollandok részvételét mutattak, vagy inkább nem is beszéltek, gondolkodtak arról, ami a háborúban történt?

– Hároméves voltam, amikor befejeződött a háború. Többé-kevésbé biztonságban éltem anyám háború után alapított, új családjában. Újraházasodott, született egy lánya és egy fia – két testvérem. Sokat jártak hozzánk a táborok túlélői, akik alámerültek a háború alatt, és ellenállók is. Hozták magukkal a bánatukat, gyászukat. A mi családukban is sokan meghaltak, vagy, ahogy virágnyelven mondani szoktuk, „nem tértek haza”. Az általános iskolai tanítóm zsidó nőt vett feleségül, ezáltal abszolút megértett,

és vigyázott rám. Ám az iskolán és a családomon kívül nem éreztem magam biztonságban. Azt hiszem, az lehetett az oka, amin keresztülmentem, illetve amiben – a hozzánk járók révén – továbbra is nap, mint nap benne éltem. Nagyon más élményeim voltak akkorra, mint a holland gyerekeknek, akiket nagyjából elkerült a háború.

– Az édesanyjában élt szemrehányás a hollandokkal szemben mindazért, ami a háborúban történt, vagy – mint sok zsidó családnál – ez tabutémának számított?

– Anyám nagyon nyitott ember volt, sosem hallgatta el, amit gondolt. Ugyanakkor nagyon árnyalt tudott lenni. Gyerekként korán megtanultuk tőle, hogy az általánosítás helytelen dolog, és hogy még a németek között is voltak jó emberek, akik harcoltak a náciizmus ellen. Többekkel együtt megalapította a Holland Auschwitz Bizottságot. Az ő feladata volt, hogy segítsen a háború áldozatainak. Negatív élményeit így pozitív cselekvésbe fordította, és egész életében küzdött mindenfajta igazságtalanság és a rasszizmus ellen.

– Fiatal lányként egy éven át egy izraeli kibucban élt. Megfordult valaha is komolyan a fejében, hogy ott marad? Azért is kérdelem, mert sok magyar zsidó ismerősömtől hallottam: eszük ágában nem lenne Izraelbe költözni, ahhoz túlságosan is kötődnek a közép-európai kultúrához.

– Így van, egy darabig kibucban éltem, az után pedig egy izraeli családnál. Végül nem akartam maradni, ami valóban azért lehetett, mert túlságosan kötődtem a holland és az európai kultúrához.

– Története bizonyos elemeiben hasonlít Anne Frankéhoz. Ma sokszor úgy tűnik, Anne Frankból egyfajta „kultusz” lett, és mintha kezdene némileg személytelenné, a története nehezebben átláthatóvá válni: miközben az utolsó részletig mindent tudunk az életéről, valahogy mintha mégis távolodna.

– Lehet, hogy túl tömeges lett az Anne Frank-kultusz, nem tudom. A magam részéről nagyon örülök, hogy ilyen hatalmas az érdeklődés az élete iránt, a naplója és a ház iránt, amelyben elárulták – és amely ma múzeumként működik. Fájdalmas és teljesen magányos halál jutott neki. Szerintem az ő drámája nagyon is gondolkodásra készteti a múzeum látogatóit. Egyetlen gyermek élete többet tud mondani az absztrakt számokról.

– A holokauszt, a zsidóság ma a „helyén” van Hollandiában? Fontos kérdés? Kérdés egyáltalán? A társadalom kielégítően kezeli a vészidőszakot, a háborús múltat?

– Hollandiában nagy az érdeklődés a Soá iránt. Számtalan könyv jelenik meg a témában, sok újságcikk foglalkozik vele, az iskolában is tanítják. Szomorú viszont, hogy sok tanár ma már nem meri elővenni a témát, mivel a nem őslakos gyerekek – főként a moszlimok –, sajnos, hogy ezt kell mondanom, tudatlanságuk és a szüleik, a közösségi oldalak és az Al-Dzsazira által kialakított indoktrináltságuk révén tiltakoznak ez ellen.

– A „Hollandia” szót hallva a legtöbb embernek a tolerancia, a liberalizmus jut eszébe. Létezik Hollandiában antiszemitizmus?

– Előző válaszomban részben benne van a felelet erre a kérdésre is. A hollandok háború alatt tanúsított toleranciája egyébként mese. Arányosan csak Lengyelországban fogtak el és öltek meg több zsidót, mint nálunk. A 120 ezer holland zsidó közül 103.000 meghalt. A háború előtt egyébként, ha nem is volt olyan virulens, mint Kelet-Európában, létezett antiszemitizmus Hollandiában is. De ami még nagyobb volt, az a közöny. És a kettő közt minden más. Szerencsére bőven akadt olyan ember, aki mindent megtett zsidó embertársai megmentéséért, amit – elmentésben például Lengyelországgal – a háború után sem kellett titkolniuk. Manapság az Izrael elleni egyre hevesebb kritikákkal párhuzamosan az antiszemitizmus is növekszik Hollandiában. Pedig a holland zsidók nem szavaznak Izraelben, épp akkor befolyással bírnak arra, ami ott történik, mint bármelyik nem zsidó holland. Mégis, úgy tűnik nekem, hogy manapság egyre inkább csak azt a zsidót fogadják el, aki ellenzi Izrael politikáját. Vagyis, mint már mondtam: az Izrael-ellenes érzelmek összekeverednek az antiszemitizmussal.

– Egy interjúban azt mondta, könyvei, korábban festményei a lét szörnyűségéről, a magányról szólnak. Az, hogy ilyen komornak látja a világot, egyenes következménye a gyermekként átélt traumának?

– Természetesen én is, mint mindenki, aki túlélte a holokausztot, nagy bánatot hordozok magamban. Elvesztettem apámat, a nagyszüleimet, a nagynénkéimet, nagybácsijaimat, az unokatestvéreimet. A festményeim közül sok valóban a magányról szól. Ugyanakkor szeretem az életet.

– Vannak olyan barátai, akik ugyancsak túléltek a háborút? Náluk hasonló érzéseket fedez fel?

– Erre nem könnyű válaszolnom. Természetesen sok mindenben befolyásolta a háború az egyéniséget, és sok időbe telt, míg megtanultam ezzel együtt élni. De a Salkában megírtam a barátság, az emberbaráti szeretet, a részvét erejét is. Az anyám a táborban összebarátkozott két fiatal francia nővel, szinte lánnal. Hárman, egymást támogatva éltek túl a tábor. Amihez persze jó adag szerencsére is szükségük volt. Barátságuk a halálukig tartott. Mély, meghitt és gyakran kimondottan felszabadult, vidám kapcsolat fűzte őket össze. A háború után mindhárman belevetették magukat az életbe, újra családot alapítottak, élvezték egymás társaságát, és kihozták az életből, amit csak lehetett. Ezt csodálatos volt látnom. Ez a barátság, hasonlóan a már említett festmény-motívumhoz, végigvonul a Salkában. Ahogyan az asszimiláció kérdése is, az, hogy milyen érzés, amikor az ember nem tudja, valójában hová tartozik, miközben gyakran tapasztalja meg az elutasítást.

Wekerle Szabolcs

A könyv borítója

A TISZAE SZLÁRI TANÚ AMSZTERDAMBAN

A holland zsidóságról megannyi tudósítás jelent meg az *Egyenlőség* című lap hasábjain, a 20. század első harmadában, mely riportok ízesen és szemléletesen írták le a zsidónegyedet. Ezt a gettót azonban Krausz Sámuel leírása szerint nem volt szabad szegénynegyedként elképzelni.

A város a gettó főútját maga is Jodenbreestraatnak nevezi, amivel jelzi, hogy az utca elég széles, aminthogy valóban barátságos nagyvárosias benyomást tesz a zsidó résznek ez a főútja.¹ Egy Egon Erwin Kisch-től átvett riport szerint „magában az amszterdami gettóban, mintha csak tovább élne azok a típusok, melyek[et] egykor... Rembrandt [megfestett]... Hűségesen megtartja a szombatot... a tömérdek zsidó munkás is, akik gyémántcsiszolóban, optikai üvegyárakban dolgoznak... nyüzsgnek a piacon, beszélnek, alkudoznak, csiszolják és tisztogatják a gyémántokat, majd amikor itt az ideje: imádkoznak és Istenükhöz térnek”.²

Az egyik ilyen vallásos gyémántcsiszoló pedig nem más volt, mint Scharf Móric, a tiszae szlári vérvád egykori gyermek-koronatanúja. Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* szerkesztője 1927 augusztusában látogatta meg Scharfot.³ A cikk által megadott utcanév helytelen, így ma már nem lehet rátalálni. Annyit azonban leírt Szabolcsi, hogy egy szép, fákkal tarkított környéken lakott Scharf, és hogy látogatásakor „tisztá, világos, szép szobába lépünk. Az első, ami szemünkbe ötlük, egy halotti méces, mely ott pislákol a kredencen, a családi fényképek alatt. Kedves, egyszerű asszony fogad. Scharf Móricné. Az első pillantásra látjuk, hogy parókat visel”. Mindez az leírás azért is érdekes számunkra, mert Scharf Móric zsidóságát a tiszae szlári per alatt nyilvánosan megtagadta. Ám neje, Eengeline Scharf (szül. Haas) már arról számolt be Szabolcsinak, hogy „a férjem vallásos zsidó. Szombaton nem dolgozik. Én is ortodox családból származom. A háztartásunk szigorúan rituális”.

A csak később hazatérő Scharf Móricot a cikk „a nyírvideki magyar zsidó arcával” jellemezte, „busa szemöldök és szenvedő fekete szemek” fogadták Szabolcsit.

1927. szeptember 3. EGYENLŐSÉG 8. oldal

MEGSZÓLAL A NAGY TANU

Scharf Móric emlékiratai

Amszterdam, forró nyári délelőtt. Kedves barátok és ismeretlen tisztelők minden előzetesítése veszt körül. Végigmegyünk a városban. Az északi tenger ragyog és csillognak a hidak a kis öblök felett. A gettó vörös-sárga utcái, a nagy portugál zsinagóga, melyben Spinozát kiátkozták, a csodás faburkolatok a rejtett kis templomokban. Rembrandt háza, a nyüzsgő piaci nép... igen, igen, mind szép: de én nem ezért jöttem ide. Én fel akarom keresni Scharf Móricot, a tiszae szlári per koronatanúját.

A nagy zsidó intézmény tanácskozási körében azt mondja egy öreg ur: — Scharf Móric, a gyémántcsiszoló? — Az. — Nos, Scharf Móric már négy éve halott. Ismerem a sírkövét is. Egy másik ur közbeszól: — Tévedés. Scharf Móric Amerikába költözött és nem jön többé Hollandiába. — Hogyan? Hát önök nem tudnak róla bizonyosat? — Van Staal ur, szeretetreméltó kollé-

gárolunk velünk a kocsi a városban. A nagy Park, megint hidak és csatornák és kis folyók. Egy csendes utcában vagyunk, a Connelynckstraaton, a város külső periferiáján. Megállunk egy ház előtt. Lombos fák között tisztá, nagy ablakok. A kapu mellett, a kis táblák között egy névjegy:

M. SCHARF

A második emeleten.

Tiszta világos, szép szobába lépünk. Az első, ami szemünkbe ötlük, egy halotti méces, mely ott pislákol a kredencen, a családi fényképek alatt. Kedves, egyszerű asszony fogad. Scharf Móricné. Az első pillantásra látjuk, hogy parókat visel.

— A férje? Budapestről jövének és szeretnénk vele beszélni. — Elküldök érte, lenn sétál a parkban. Amíg érte mennek, leülünk a szobában.

nem is adott volna máshoz, mint jámbor zsidóhoz. És úgy is élünk, mint jámbor zsidóhoz illő.

— Gyermekük? — Nincsen.

A falon egy nagy családi képre vetődik a pillantásom. A Scharf-család. Középen az apa, az eszlári sakter, Scharf József, barázdás, ráncos, ezer szenvedésről tanuskodó arca.

— Mikor készült ez a kép? — Huszonnégy éve, Budapesten. A férjem akkor Budapesten volt, találkoztam a családjával. Két héttel később, mikor visszajött, meghalt az édesapja.

— És azóta? — Azóta nem volt Budapesten. Néha-néha jön egy levél... más semmi.

Az ajtó nyílik. Belép Scharf Móric.

Az arc, melyet Szabolcsimégyben ezrével látni. A nyírvideki magyar zsidó arc. Vadász Lipót és Acásdy Ignác és Mandel Pál típusa. Busaszemöldök és szenvedő fekete szemek. Átadom a névjegyet és be-

Scharf elmondása szerint 1883-ban költözött Amszterdamba, és arról beszélt az *Egyenlőség* szerkesztőjének, hogy apjával még annak halála előtt kibékült, de „nem beszéltem vele semmit, azokról a dolgokról”. Az interjúban utólag úgy látta, hogy ő az események áldozata volt; egy megfélemlített gyerek, akit rákényszerítettek egy vallomás megtételére. Szabolcsi a lap következő számaiban pedig egy iratot publikált, melyet állítólag teljes egészében Scharf írt meg gyermekkoráról. A cikkek azonban rengeteg kérdést vetnek fel, kezdve annak eredeti nyelvével – Scharf maga állította, hogy nem tudott már ma-

Egyenlőség
– Scharf Móric
emlékiratai

Az amsterdami zsidónegyedben.

Angliából visszafelé Hollandián keresztül vezetett az utam. Szerdán délután még jelen voltam a londoni zsidónegyedben a „Board of Guardian” kölesönkiosztásánál és csütörtök délelőtt már magamba szívtam az amsterdami Jodenbreestraat halszagát. A „Graet Eastern Railway” vasút- és hajótársaság reklámlakátjain két ember nyújt egymásnak kezét, az egyik Londonban, a másik Amsterdamban áll; összefogott kezeik alatt az északi tenger misztikus vize hullámszik, de olyan keskeny sávban, hogy bátran át lehet rajta lépni. A valóságban azonban, ha egy londoni „jew” szálím alejkumra akarja nyújtani kezét egy amsterdami „jod” felé, négyszáz kilométernyi utat kell tennie, a felét szárazon, a felét tengeren. Az expresszvonatok és a gyorshajók megrövidítik a távolságokat, egy óra alatt Londonból Harwichba, az angol kikötőbe viszik az utast, a vonat szinte belefut a hajóba, amelybe átüríti egész tartalmát, tíz óra van, az emberek lefekszenek a megvetett ágyakba és aki nem virraszt a fedélzeten, hogy gyönyörködjek a tenger éji mutatványaiiban, az kényelmesen átaludhatja az éjszakát, míg reggel öt órakor fel nem keltik Hock van Holland előtt, a matrózok hangos készülődése. Két óra múlva az ember már az „északi Velence” valamelyik kávéházában reggelizhet.

Patai József cikke
a *Múlt és Jövőben*

gyarul, ám a németet is törte –, szófordulatain át a tárgyi zavarokig. Az önéletrást Kövér György történész részletesen elemezte egy a világhálón is elérhető cikkében,⁴ így ezekre most nem térünk ki; azonban tény, hogy ha máson nem, a fordításon mindenképpen érződik a gyakorta patetikus Szabolcsi szerkesztői tolla. Scharf, aki maga azzal érvelt, hogy gyermekkorában egyszerű és elvadult fiú volt, vajmi kevéssé vethetett papírra olyan sorokat, melyekben európai történeti kontextusban értéke-
li saját szereplését, és a világ-antiszemitizmus fejlődése egy fontos mérőöldkövének tartja egykori vallomását: „Ezzel a mondattal... megkezdődött az eszlári zsidóság, az egész magyar zsidóság, az egész világon élő zsidóság

tragédiájának szörnyű fejezete”.⁵ Ezek a szavak inkább Szabolcsi saját értékelésére hajaznak, melyeket így írt meg a cikkben: „A zsidó történelem láthatatlan géniuszát érzem egy pillanatra átlebegni a szobán és nézem azt a férfit... aki most érzi, hogy a népe megint veszélyben van”. Ugyanígy megmutatkozik Scharf szóhasználata – „áldozat voltam” – Szabolcsi mondatában, melyet még az interjú átvétele és elolvasása előtt mondott riportalan-
nyának: „A zsidóság majd megbocsát magának, Scharf úr... Maga az antiszemitizmus áldozata volt... Magát is az vitte romlásba”.⁶

Scharf Móric 1929 tavaszán halt meg, s nekrológiát közölt az *Egyenlőség*. Ebben Szabolcsi ismét arról írt, hogy „egy szerencsétlen, megtévesztett gyermek [volt], tehetetlen eszköz hatalmas, befolyásos emberek kezében, akik jó szóval, vagy rémitéssel arra akarták rávenni a szerencsétlen gyereket, hogy önnön apjának vágja szemébe a legszörnyűbb, a legrettenetesebb vádat, és a zsidóság százezreit tegye ki gyanúnak, megvetésnek”. Kövér György feltételezi a szerkesztői felelősséget a lehetséges szövegrontások mögött, és ismerve Szabolcsi Lajos liberális hozzáállását a tényekhez, ha történetírásról volt szó, könnyen elképzelhető, hogy valóban változtatott egyes részleteken.⁷ Ahhoz azonban kétség sem fér, hogy indíttatása jóindulatú volt: „Szabolcsi Lajos segítségére akart lenni Scharf Móricnak, hogy visszaállítsa nevét a zsidóságban” – állította harmadik személyben az *Egyenlőség* szerző nélküli nekrológia.⁸ Ironikus módon pont a heves szerkesztés volt az, melynek okán – többek között Andrew Handler történész is – elvetette az emlékirat későbbi használatát, noha az igazolja az eszlári zsidók ártatlanságát. Scharf Móric 1927-es interjúja és emlékirata – akármilyen mértékben készítette is ő – semmiképpen sem csak a történészek érdeklődésére szolgáló ingyencsúszka: az irat az identitásválságról és az emlékezet mély rejtelmeiről is szól, és ilyen értelemben idézzük Kövér György konklúzióját is, miszerint egy emlékirat esetében „mennél ellentmondásosabb a kép, annál emberibb”.⁹

Veszprémy László Bernát

JEGYZETEK

- 1 Krausz Sámuel: Az amszterdami gettó, *Egyenlőség*, 1938. július 14., 14.
- 2 Ervin Egon Kisch: A két zsinagóga, *Egyenlőség*, 1927. március 12., 12. Ezzel a riporttal ellentétben Krausz Sámuel azt jelentette, hogy főleg a kereskedő zsidók már régen nem vallásosak: „A felületlen pillantást [arról] tesz tanulságot [hogy] Amszterdam sem az a hely már, ahol a szombat nyugalma uralkodik a zsidó városrészen”. Krausz: Amszterdami gettó, i. m. Blau Lajos részéről érdekes társadalomtörténeti megjegyzés, hogy a gyémántkereskedés a húszas években már régóta rossz éveket zárt, és hogy magas volt a szegény gyémántkereskedők száma, „kik kizárólag zsidók”. Blau Lajos: Néhány szó Hollandiáról, *Egyenlőség*, 1921. március 19., 8–9.
- 3 Szabolcsi Lajos: Megszólal a nagy tanú. Scharf Móric emlékirata, *Egyenlőség*, 1927. szeptember 3., 5–7.

- 4 Kövér György: Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet. Scharf Móric önéletrajza, *Aetas*, 22. évfolyam (2007), 2. sz., 106–122. Online: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00037/pdf/106-122.pdf>
- 5 Scharf Móric: Emlékeim a tisztaeszlári pörrel, *Egyenlőség*, 1927. december 3., 13.
- 6 Szabolcsi: Megszólal a nagy tanú, i. m.
- 7 Szabolcsi történetírásához lásd Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931)* (MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1993). Az emlékezés teljes kritikai értékelése még várat magára, azonban egyes részekre erre kísérletet tesz Pelle János: *Jászi Oszkár* (Kairosz, Martonvásár, 2001), 258–260.
- 8 Meghalt Scharf Móric, *Egyenlőség*, 1929. április 13., 3.
- 9 Kövér György, i. m., 120.

„AZT, HOGY ELFELEJTETTÉK A RÉGÉNYT, ELSŐSORBAN MAGÁNAK KOSZONHETI”

Bojtár Endre irodalomtörténésszel beszélget Várnai Pál

József Attila- és Széchenyi-díjas irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora, szerkesztő, kritikus. 2010-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetében az általa alapított közép- és kelet-európai osztály vezetője. Korábban a *Helikon* folyóirat főszerkesztője, majd a *2000* című, nemrég megszűnt lap szerkesztője. Kiemelkedő tudora a balti országok irodalmának és történelmének.

– Zsolt Béla íróról, újságíróról beszélgettünk, akit ön méltó helyére szeretne tenni a magyar irodalomban. Miért pont őt? Nem ő az egyedüli érdemes író, akit nem olvasnak...

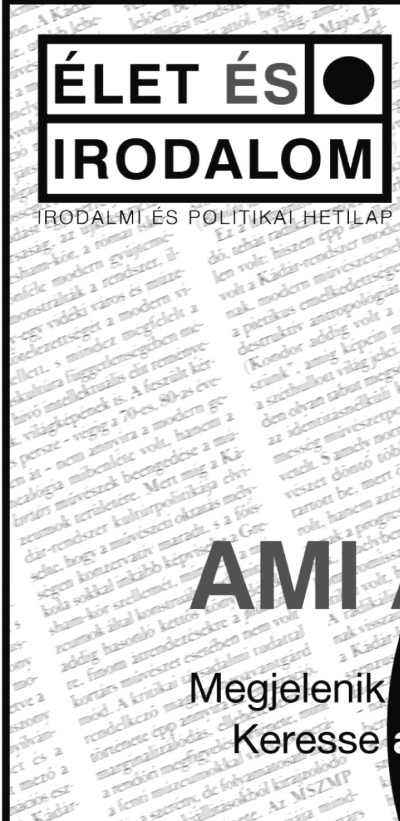
– Ahogy olvasom és újraolvasom Zsolt Béla műveit, egyre szilárdabb meggyőződése, hogy a magyar irodalomban nincs még olyan író, akinél a valós értéke és az ismertsége, pontosabban ismeretlensége között olyan nagy távolság feszülne, mint Zsolt Béla esetében. Ennek a felderítése, megszüntetése néhány év óta életfeladatnak tűnik számomra. Korábban én sem nagyon ismertem őt. Tudtam persze, hogy volt ilyen író, majd felfigyeltem arra, hogy az 1994-ben megjelent Új Magyar Lexikonból egyszerűen kifelejtették Zsolt Béla nevét. Lehetséges, hogy csak hanyagságból, de számomra ez szimbolikus értékkel bírt. Akkor kezdtem el olvasgatni Zsolt Bélát, és rájöttem, hogy egy nagyon jó íróról van szó, akinek van egy világirodalmi mércével is mérhető remekműve, a *Kilenc koffér*. Még inkább arra jöttem rá, amit még mindig nagyon kevesen tudnak, hogy politikai publicistaként Zsolt nem az egyik első, hanem az első a magyar újságírás történetében.

– Asztalán látom a Haladás folyóirat bekötött vaskos köteteit. Zsolt Béla több újságot is szerkesztett, elsősorban politikai újságíró volt. Kellér Andor szerint „Az újságíró mesterség egyik legnagyobb műve”. Másvalaki azt írta róla, hogy „a politika nagy erotikusa”.

– Én a háború utáni politikai újságírásáról beszélek elsősorban. A Haladás 1945 és 1949 között meg-

Fotó: Czírák Pál

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

jelenő hetilap volt, amelyet 1945 októberétől haláláig, 1949 februárjáig főszerkesztett. Fantasztikus lap volt, a Magyar Polgári Radikális Párt politikai hetilapja. Zsolt maga radikális liberális nézeteket vallott, s hosszú ideig, töretlenül művelte az ilyen szellemű újságírást. Ady tanítványa volt, mellette, Nagyváradon volt újságíró tanonc, s már 1921-től vezércikkeket írt, olyan haladó újságokba, mint a Világ, majd 1929-től a Toll főszerkesztője volt. A Toll ma már elsősorban Kosztolányi hírhedt, Ady-ellenes pamfletjéről ismeretes, bár Zsolt végig megmaradt a lap spiritus rectora. József Attila legtöbb verse, prózája, publicisztikai írása ott jelent meg. A Toll volt a Szép Szó elődje és bölcsője, ott nevelkedtek a Szép Szó későbbi munkatársai. Míg a Szép Szóról ma is beszélnek, vitatkoznak, a Toll elfelejtődött. Egyik célom az, hogy feltárjuk a magyar újságírási radikális liberális vonalát, amely Adyval kezdődik és Zsolt Bélával zárul le.

– A Haladás egyik számában olvastam Zsolt Béla keserű szavait arról, hogy míg ő írásaival, baloldali kiállásával rengeteget tett a szegényekért, a munkásokért, Révai Józsefnek mégis fontosabbak a népi írók. Ami hatalmi szempontból érthető, hiszen a Radikális Párt olyan súlyú lehetett, mint ma egy kisebb ellenzéki párt. Hasonló csalódásnak adott hangot regényében, a Kilenc kofferben is, ahol olyan paraszti származású csendőrök és katonák kegyetlenkednek vele, veszik semmibe őt, akiknek jobb sorsáért egész életében küzdött. Itt említeném meg Zsolt Béla hazaszeretetét, melyről ezt írja: „ez a haza mindig fontosabb volt nekem, mint a legtöbb embernek.” Mekkorát kellett szegénynek csalódnia.

– Már a huszadik század elején elhangzottak olyan kijelentések, hogy egy zsidó, például Szép Ernő, ne írjon magyar tájakról. Hasonlóan vélekedett a múlt századfordulón divatos orosz költő, Zinaida Hippius is, aki azzal érvelt, hogy egy zsidó író nem tud kötődni az orosz földhöz. Egy zsidó író, költő írjon olyan dolgokról, amelyekhez ért. Ezért is részesültek olyan meleg fogadtatásban Németh László vagy Móricz Zsigmond részéről Pap Károly zsidó tárgyú írásai. Benedek Pál, Izraelbe kivándorolt újságíró és az ottani Kelet népe szerkesztője is írt Zsoltról, nevezetesen azt, hogy Zsolt Bélát a zsidók sem szerették igazán, míg a magyarok túl zsidónak tartották. Zsolt az asszimilált zsidó mintapéldánya volt. Ő maga soha nem tagadta meg zsidóságát, s ezt nem is tudta volna megtenni, hiszen a környezete, no meg a történelmi fejlemények emlékeztették rá. 1942-től volt munkaszolgálatos Ukrajnában. Leleményes és erőszakos felesége elérte a hadügyminiszternél, hogy hazahozzák onnan, s hogy itthon megúszhassa négy hónapi fogházzal. Azzal a szán-

Tabuk nélkül

A Szombat és a Tom Lantos Intézet
előadás- és beszélgetéssorozata

Barna Ildikó

(tanszékvezető, ELTE Társadalomkutatások Módszertana Tanszék):

- Hogyan mérhető az antiszemitizmus?

Időpont: **2016. december 7., szerda, 18.00**

Helyszín: **Bálint Ház, nagyterem**

Köves Slomó

(vezető főrabbi, EMIH):

- Zsidó érdekképviselő: politikai válaszok az antiszemitizmusra

Időpont: **2016. december 12., hétfő, 18.00**

Helyszín: **FIGYELEM! Tom Lantos Intézet, konferenciaterem**

Támogató: *The Pincus Fund for Jewish Education*

szombat
Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Tom Lantos
INSTITUTE

dékkal, hogy kivándorolnak, Párizsba utaztak, de mivel a feladott kilenc koffer nem érkezett meg hiánytalanul, de azért is, mert Zsolt Ágnes úgy érezte, hogy szülei és, az általa eléggé elhanyagolt lánya mellett van a helye, visszatértek Nagyváradra, ahol 1944 telén a nagyváradi gettóba kerültek. Öt hét után, tisztességes emberek és barátok segítségével sikerült megszökniük, s a Kasztner vonattal Bergen Belsenbe, majd Svájcba vitték őket. Pár évvel később a nagyon párthűnek mondott Zsolt Ágnes újságíró depresszióba zuhant és öngyilkos lett, melynek oka lehetett büntudata lánya tragikus halála miatt.

– Hadd idézzem Lukács György, a marxista filozófus és kritikus egy megjegyzését Zsolt Béláról: „ha zsidóról van szó, Zsolt Béla elveszti – különben értékes – kritikai éleslátását”. Holott regényeiben Zsolt éles pengéje senkit nem kímél, akár zsidó, akár nem.

– Lukács elvtárs irodalmi véleményét mindig egy csipetnyi sóval kell fogadnunk. Őt elsősorban mindig az befolyásolta, hogy milyen a politikai helyzet és ő hol helyezkedett el abban. Lukácsot azért nem szeretem olvasni, mert minden mondatához egy forgalmi rendőrt kellene állítani.

– Többen említik, hogy Zsolt Béla, ahogyan Nagy Lajos vagy Karinthy is, idejük javát a kávéházban töltötték és ott írták műveiket.

– De csak a háború előtt. Később is voltak még, igaz, kisebb számban, kávéházak, de akkorra Zsolt már nagy beteg volt, főként kórházban tartózkodott: Davosban, Budapesten pedig a Korányi szanatóriumban. A munkaszolgálat meg a gettó nem voltak éppen egészségjavító intézetek. Súlyos tüdőbetegként jött vissza, s ebbe is halt bele. Betegsége ellenére azonban fantasztikusan sokat dolgozott. A Haladás majd minden számába ő írta a vezércikket, összesen mintegy száznegyvenet. Sajnos ezekből csak 15 jelent meg egy későbbi válogatásban.

– Legtöbb regényében jelen van a keresztény-zsidó együttlélés, az asszimiláció nehézségei, kudarca, a kispolgár zsidó parvenüsége és a keresztény fensőbbrendűség gőg. Komlós Aladár 1934-es tanulmányában, amely a Tollban jelent meg, azt írja, hogy Zsolt Béla általában „utálkozik”, „nem érez hitelesnek egy portrét, míg nem mondhat rosszat a hősről”. Ugyanakkor Komlós szereti „Zsolt elszánt igazságérzetét, szókimondását”. Máshol viszont hiányolja a regények mélységét s kifejti, hogy jórészt csak az asszimilált kispolgárságot ostromozza.

– De miből is áll Zsolt életműve? Pályáját mint költő kezdte. Eltanulta a Nyugat formakultúráját, de mégis másodrendű, epigon költő maradt. 1929-ben nagyjából felhagyott a versírással, regényeket és

színdarabokat írt. Az utóbbiakat nem ismerem. Viszont tizenhárom regényt írt a két világháború között, amelyek jók, de nem több mint jók. Ez se semmi, hiszen, bármily furcsa is ezt mondanom, jó regény kevés van a magyar irodalomban. Regényeiről idéztük Komlós Aladárt, s amit 1934-ben mond, nagyjából ma is érvényes. De úgy hiszem, regényeinek értéke azóta valamelyest megemelkedett. Móricz Zsigmondnak a harmincas években írott, ma kevésbé ismert regényeivel vetekedhetnek. Ugyanazt a kispolgári világot ábrázolja Móricz is, csak keresztény szemszögből.

– Miben látja a Kilenc koffer egyediségét?

– Zsoltnak borzasztó peche volt. Azt, hogy elfelejtették a regényt, elsősorban magának köszönheti. A regény a Haladásban jelent meg, folytatásokban, 1946-tól 1947-ig. Azzal maradt abba, hogy „folytatása következik”, ám egészen a haláláig, 1949 februárjáig semmilyen folytatás nem jelent meg. Így nem jelenhetett meg róla semmilyen kritika, írás, mert a szerző még élt s a kritika várta a beígért folytatást, amely nem jött. S az író halála, 1949 után ugyan milyen kritika jelenhetett volna meg egy olyan regényről, amelyben két fő színtér van: Ukrajna 1942-ben, ahol főleg a magyar csendőrök öltek a magyar zsidókat, valamint Nagyvárad, ahol magyar csendőrök fosztogatják, kínozzák és vagonirozzák be a magyar zsidókat. Beszélni, írni abban az időben fasiszmusról és antifasiszmusról lehetett, de arról, hogy az áldozatok főként zsidók voltak, hallgatni kellett. Így, recepcióról igazán nem beszélhetünk. Később meg, sok éven át maga a szó, hogy zsidó, sem hangzott el nyilvánosan.

– Érthetetlen, hogy akkor sem igen említették ezt a nagyszerű regényt, amikor a hetvenes évektől sorra jelentek meg regények, visszaemlékezések 44-ről.

– Ennek az okát most szeretném feltárni. Magam is rettegtem, amikor szembekerültem avval, hogy ennek a fő oka Réz Pál barátom volt.

– Ez nagyon meglep. S ha így is van, nem lehetett volna ezzel előállni Réz Pál életében? Hogy ő maga is megszólalhatna?

– Magam sem tudtam erről. Amikor februárban meglátogattam Réz Pált a kórházban, már eléggé zavart állapotban volt s agyában az én személyem rögeszmésen összekapcsolódott Zsolt Bélával, illetve a Kilenc kofferrel. Réz elkezdte ócsárolni a regényt és Zsolt Bélát.

– Különös, hiszen Zsolt Béla és Ágnes menekülésüket nem kis részben a Réz testvérek apjának, Kupfer főorvosnak köszönhetik.

– Kupfer Miksa nagyváradi nőgyógyász volt, aki a gettóban mintegy harminc ember életét mentette

Kilenc koffer.

meg azzal, hogy flekktífuszt diagnosztizált a betegek között. Zsoltnak mint volt ukrainai munkaszolgálatosnak, valóban lehetett tifusza. De Kupfer és Zsolt Béla nem voltak egymásnak rokonszenvesek, és ezért a regényben Zsolt Kupfert ellenszenvesnek ábrázolta. Ezen vitatkoztam össze Réz Pállal, Kupfer doktor fiával, aki 14 évesen szintén ott volt a gettóban, míg bátyja, Réz Ádám Borban volt ebben az időben. Amikor ez a Zsolt Béla-mániám elkezdődött, azt mondtam Réznek, akkor még jó barátomnak, hogy az a célom, hogy a Kilenc koffer kötelező középiskolai olvasmány legyen. – Hülyeség, mondta Réz. A regény nem jó, Zsolt Béla pedig egy ronda fráter volt. – És miért volt az? – Mert apámat gyűlölettel ábrázolta.

– Tehát Zsolt Béla említésével sikerült Réz gyenge pontját érintenie?

– Igen, neki ez volt az egyetlen, vagy inkább legfőbb gyenge pontja.

– Mit mondhatok minderre? Réz Pálnak joga volt szeretni vagy nem szeretni a Kilenc koffert vagy Zsolt Bélát. Azt viszont rosszul tette, ha a Zsolt személye iránti ellenszenvét rávetítette a regényre is. A jó tollú Kellér Andor, Zsolt Béla barátja és kortársa, Zsoltot rendkívül segítőkész, mindenre figyelő, mindenkit meghallgató, nagy szociális érzékkel rendelkező, nagyfokú részvétre képes embernek ábrázolja.

– Réz maga is tudta, hogy a Zsolt-feledés vele kezdődött. S mivel a magyar irodalomnak hosszú ideig egyik szürke eminenciása volt, sokat tudott tenni azért, hogy Zsolt feledésbe menjen.

– De akkor mivel magyarázza, hogy Zsolt számos regénye időközben megjelent? Nem hinném, hogy Réz, egymaga képes lett volna megakadályozni a Kilenc koffer pozitív recepcióját. Gondolom, hogy minderről majd részletesebben ír Zsolt Béláról tervezett könyvéről.

– Valóban szeretnék egy könyvet írni Zsolt Béláról, a '45 utáni politikai publicisztikájáról és a Kilenc kofferről, amelynek az alapos elemzése még várát magára.

– Ön megírta édesapja elhurcolásának és elpusztításának történetét, de vitába szállt Romsics Ignác történet szemléletének a zsidóságot érintő aspektusával is.

– Nem tudom, nem szeretem ezt elemezni. Van egy írásom 1968-ból, amelynek címe *Porig sújtás*, a zsidó identitásról szól, de csak 1989-ben jelent meg, a 2000 első számában. Majd nemrég a Remény egyik száma is közölte, mivel annyira időszerűnek ítélték.

– Miről szól ez az írás?

– Arról, hogy mitől magyar az ember. Petőfivel kezdődik: „Magyar vagyok, magyarnak születtem.”

Arról szól, hogy imádom gyalázatában is a nemzetemet. Ennyi elég? Én félig zsidónak születtem, de a másik felem micsoda? Ahány nyelv, annyi ember. Megtanultam szlovákul. Azért vagyok annyira magyar, mert sokra sikeredett bennem a szlovák.

– Hogy érti ezt?

– Ez egy humoros írás, egy oldal az egész. 1968-ban nálunk az, hogy zsidó, nem volt téma. De ott volt valahol a tudatomban, s abban az eufóriában – 1968 áprilisát és augusztusát Prágában töltöttem – éreztem magam a legjobban egész életemben. A csehek is, én is azt gondoltam, hogy meg lehet valósítani a szocializmust erőszak nélkül.

– Zsidó identitásunk általában krízishelyzetekben szokott jelentkezni. Nekem 1956 októberében jutott eszembe a származásom.

– Nekem meg Prágában, pedig akkor ott nem volt zsidózás. Vajon a zsidókérdés miatt nyúltam e Zsolt Bélához? Lehetséges, talán, de ezt nem tudhatom, ahogyan azt se, hogy miért írtam meg 1968-ban azt az egy oldalt. Mindenesetre most már tudatosan vallom, hogy zsidó vagyok. Mindenki maga dönti el, hogy micsoda. Lehet szőnyeg alá söpörni, de nem megy, mert előkaparták megint. Azon is gondolkoztam, hogy a világirodalomban melyik író írja le hitelesen a holokausztot.

– Primo Levi, Tadeusz Borowski, Kertész Imre, Améry...

– Levi a Kilenc kofferral egy időben írta nagy regényét (Ember ez?) amelyet gyorsan lefordítottak angolra és felkapta a világ. Jó könyv, szeretem, de nem is fogható a Kilenc kofferről. Borowski sem.

– Zsolt leírja a teljes magyar holokausztot, a regényből csak Auschwitz hiányzik. Ha 1947-ben a világ tudomást szerzett volna arról, hogy van egy ilyen regény, amely leírja a kelet európai zsidóság által átélt borzalmakat...

– Akkor mi lett volna? Levi, Kertész és a fent említett más szerzők mondanivalója, üzenete univerzálisabb, míg Zsolt rendkívül jól és okosan megírt regényéből elsősorban arról értesülhet az olvasó, hogy milyen szörnyűségek történtek a második világháborúban ezen a tájon a zsidókkal. Ebben a műfajban a Kilenc koffer valóban a legjobb magyar regény, még talán a Sorstalanság mellé is állítanám. Azzal viszont nem tudok egyetérteni, hogy kevés jó regény van a magyar irodalomban. Inkább azt mondanám, hogy kevés az univerzális érvényű magyar regény, bár... az utóbbi években ez, szerencsére, megváltozott. Maradjunk annyiban, hogy a Kilenc koffer egy izgalmas, remekül megírt mű, amely feltétlenül „megér egy misét”, s aki ezt a regényt elolvassa, sokat megtudhat az újkori magyar történelemről, s reménykedjünk, talán még nézeteit is revideálhatja.

Zsolt Kupfert ellenszenvesnek ábrázolta. Ezen vitatkoztam össze Réz Pállal, Kupfer doktor fiával.

A POSZTIGAZSÁG FILMJEI – ZSIFI, 2016

Filmheti panoráma

Az ötödik ZsiFi válogatásának gerincét középfajú identitásdrámák adták, de a valós jogi-etikai konfliktusokat boncolgató filmeknek nagyobb súlya volt.

A Budapesti Zsidó Filmhét sikeres vállalkozás, hiszen idén már ötödjére rendezték meg. Évről évre több film kerül a programba, szép lassan külön blokkot kaptak a dokumentumfilmek – az idei évre premier is jutott, a klezmerzenészekről szóló *Soul Exodus* –, az Andrzej Wajda emlékére vetített *Korczak* pedig talán a bővíthető retrospektív program első fecsskéje. Ugyanakkor a filmhét mintha nem eléggé törekedne rá, hogy igazán rangos eseménnyé váljon. A műsor alapján az elsődleges célközönséget inkább a filmheti körforgásból kimaradó, vagy azt messziről figyelő nézők jelentik, akiknek nem gond, ha két-három éves, adott esetben más csatornákon már egy ideje elérhető filmek adják a program gerincét.

Az idén vetített tizenöt film közül mindössze hét volt tavaly vagy idén készült, tehát kurrensnek nevezhető darab, a válogatás másik fele már bőven lefutotta a maga fesztiválköreit, mielőtt a ZsiFi műsorra tűzte. Természetesen ez nem minőségi kérdés, hanem a filmhét presztízsét, vagy leginkább anyagi lehetőségeit mutatja. Mindazonáltal a zömében 2014-ben készült, francia, német vagy amerikai *indie* filmek nélkül a program karcsúbb, ám fajsúlyosabb lehetne, kiemelt premiereket hozhatna Budapestre (amelyre így is akadt példa, a *Tagadás* a torontói világpremier után mindössze két hónappal volt látható, ráadásul Deborah Lipstadt történész jelenlétében, akinek történetén és könyvén a mű alapul).

A filmhét mindössze két izraeli filmet vetítettek, talán azért is, hogy ne mutakozzon átfedés a – kevésbé szerencsés egybeeséssel – szintén késő ősszel tartott Izraeli Filmfesztivál programjával. A *Kedves szavak* a válogatás kellemes színfoltja volt, olyan családi melódrama, amely a gyerekeket kivéve valóban az egész

család számára élvezhető. Pedig az expozíció komor történetet sejtet: a Jeruzsálemben élő, harmincas Dorona újfent szembesül vele, hogy képtelen teherbe esni, emiatt férjével is szakít. Ám az abortuszdrámáról elterelődik a hangsúly, mikor kiderül, hogy Dorona apjának soha nem lehettek gyerekei, a biológiai apa tehát valaki más.

Kedves szavak

Vérbeli melodramai sűrűséggel következnek egymásra a súlyos fordulatok: Dorona anyja is meghal, felmerül, hogy a valódi apa muszlim, a háttérben pedig a nő homoszexuális öccse és konzervatív, vallásos bátyja közötti ellentét is feszül. Ám a szappanoperába illő megrázkódtatások Shemi Zarhin filmjében tompítva, csendesebben érik a szereplőket. A fókusz a biológiai apjukat Franciaországban kereső testvérek kapcsolatára kerül, ezt nyomatékosítják a hármójuk családgyesítő kalandját ötletesen, humorral kísérő

csoportos kompozíciók is. Az alapállítás, hogy a történelem viharainak kiszolgáltatott zsidók hiába váltottak nevet, hazát és identitást a nyugodtabb élet reményében, gyerekeik, unokáik nemzedékének így sem spórolhatják meg a gyökértelenség okozta szorongást vagy az én-keresés feladatát. Zarhin elmélázva, banális szituációkat is megmutatva kerül távolabb a melodráma műfajától: nem válik szentimentálissá, de szenvedélyessé sem.

Hasonló identitáskeresésre kényszerül *A tizedik férfi* címszereplője is, aki lélekölő New York-i munkáját és

Az állam
Fritz Bauer ellen

fásult párkapcsolatát hátrahagyva utazik Buenos Airesbe, hogy meglátogassa édesapját. Ám az apa nincs jelen, csak egy hang a telefonban, aki a távolból irányítja Arielt, és feladatokat jelöl ki számára a helyi zsidó közösségben. Daniel Burman filmje sokkal erősebb lehetne, ha Ariel apja valóban fantomszerű felettes én maradna, és később sem jelenne meg. A fiúval történt események sem mutatnak túl a Buenos Aires-i vallásos zsidóság hétköznapijainak valóban kuriózumértékű bemutatásánál: *A tizedik férfi* nem nevezhető fordulatosnak, viccesnek vagy érzelmesnek sem, így joggal érezhetjük, hogy a rendező éppen úgy hagyja magára a nézőket, mint Ariel a hiányával tüntető családfő.

A *Kedves szavakban* még érthető, Dorona miért viselkedik kiállhatatlanul szerető férjével, *A tizedik férfi*-ban a történet színtelensége folytán is maradunk távol Arieltől, ám az amerikai függetlenfilmet képviselő *Hallgass ide, Philip!* címszereplőjének már nincsen mentsége: önimádó, ellenszenves, kiállhatatlan figura. A sikertelen és sértett író Jason Schwartzman játssza, aki számos filmben és sorozatban (*Okostojás, Író és kamuhős*) játszotta már a neurotikus, nagyvárosi értelmiségi Woody Allen-i ihletettséggű alakjának kétezers évekbeli kiadását. Ezúttal az egyszerre cinikus és sebez-

hető Schwartzman-hős rosszabbik énjét látjuk viszont, a szeretteit maga mellől elmaró Philip pedig a nézők figyelmét és türelmét is kockáztatja. Jóformán a film egyetlen különös vonása, hogy a történet komor és pesszimista jóslattal zárul: ellentétben a megszokott hollywoodi dramaturgiával, az efféle sodródó, mizantrop embereknek általában nem adatik meg a boldog megnyugvás élménye, de elégedettnek is csak pillanatokra érezhetik magukat – külső szemlélőként a legjobban tesszük, ha kerüljük a társaságukat.

A családi, magánéleti krízisekre koncentráló privát drámák mellett a filmhét fontos vonulatát adták a valós, akár jelentőségük, akár időbeli távolságuk miatt történelminek nevezhető események filmfeldolgozásai. *Az állam Fritz Bauer ellen* az ötvenes évekbe kalauzol, és annak a Fritz Bauernek a személyében találja meg a háború utáni Németország hőseit, aki államügyészként küldetésének érezte az egykori náci vezetők letartóztatását, és nyomra vezette az izraeli titkosszolgálatot Adolf Eichmann kézre kerítésében. A német film jól szemlélteti a mítoszgyár működését: drámai sűrítéseken, leegyszerűsítetten és kiélezett helyzeteken keresztül formálódik a nációsdató feletteseivel szembeforduló, homoszexualitása miatt is magányos ügyész portréja. Persze ezekre a leegyszerűsítésekre azért van szükség, hogy a mai néző könnyedén azonosulhasson a főhőssel, tehát ne csak ésszel fogja fel, hanem a szívében is átérezze a náci múlttal való szembefordulás helyes útját. Efféle populáris mítoszok gyártásával meg lehetne próbálkozni itthon is, de a jelenlegi kultúrpolitikai helyzetben szinte abszurdnak tűnik egy Bajcsy-Zsilinszky Endréről vagy Tildy Zoltánról szóló, nagy költségvetésű kosztümös film gondolata – Mészáros Márta tíz évvel ezelőtti Nagy Imre-filmje, *A temetetlen halott* sem jutott túl az értelmiségi közönség néhány tizezres táborán.

A *Tagadás* is annak példája, hogyan formál mítoszt a hollywoodi gondolkodás a közelmúlt történeleiből, ezúttal a holokauszttagadó David Irving és a ZsiFi vendégeként Magyarországra látogató történész, Deborah Lipstadt híres, öt éven át húzódó peréből. Nagy formátumú színészek (Rachel Weisz, Timothy Spall, Tom Wilkinson) feszülnek egymásnak, és terelik morálfilozófiai síkra a tárgyalótermi drámát: létezik-e valamiféle egyetemes igazság vagy valóságképzet – itt a holokauszt ténye –, amely mindnyájunkra érvényes? A válasz magától értetődőnek tűnik, de a Donald Trump-féle „posztigazság” korában, amikor az interneten hazugságok és összeesküvés-elméletek egyenértékűvé válnak a tapasztalati valósággal, megint rákényszerülhetünk, hogy lassan, tagoltan elmondjuk a kétkedőknek: a Föld nem lapos, boszorkányok nem léteznek, a holokauszt pedig megtörtént.

Kráncz Bence

„MINDENKIBEN MEGVAN A BELSŐ ZSIDÓ”

Bereczki Csabával beszélget Szentgyörgyi Rita

A jiddis folklóron keresztül áradó életérzés Montrealtól New Yorkig, Párizstól Berlinig, Budapesttől Nagyváradig, majd egész Besszarábiáig és Moldováig utaztatja a Brothers Nazarovff alkalmi klezmerbandát Bereczki Csaba rendező zenés dokumentumfilmjében. A *Soul Exodus* központi témája az identitáskeresés öt zseniális muzsikussorsán keresztül, akik a klezmernek köszönhetően találtak vissza kelet-európai gyökereikhez. A film producere Sándor Pál.

– Előző dokumentumfilméd, az *Életek éneke* fókuszában a tradicionális erdélyi népzene áll. Hogyan jött az ötlet, hogy ezúttal a klezmer világában kalandozzál?

– Felkértek egy másik klezmerfilmre, de az nem tűnt érdekesnek. Az *Életek éneke* után elkezdtem agyalni egy újabb zenés dokumentumfilmen, amely a zenén keresztül másról is szól. Akkor ismertem meg Bob Cohent, a klezmer egyik ősképvisezőjét, aki 1988 óta Budapesten él. Láttam az *Életek éneket*, ami éppen arról szól, hogy Erdélyben évszázadokon keresztül továbbmentették a zenét úgy, hogy az emberek, akik ezt a zenét képviselték, nem vándoroltak el. A klezmernél teljesen más a helyzet, a kelet-európai zsidóság a pogromok, majd a holokauszt miatt kivándorolt, vagy elpusztították. A klezmer a 70-es évektől Amerikából szivárgott vissza. Ez adta az ötletet ahhoz, hogy ha a zene bejárta ezt a fordított utat, akkor klezmerzenészekkel is végig lehetne járni egy fordított exodust, akik a származásuk miatt valamilyen szinten Kelet-Európához kötődnek. Kiderült, hogy Bobnak van egy bandája, a Brothers Nazarovff, amely pontosan ezt képviseli. Eredetileg az volt az elképzelésem, hogy New Yorkban felülünk egy kereskedelmi hajóra és átvesszük Európába, ahogy annak idején is hajón érkeztek meg a bevándorlók Ellis Islandre.

– Mennyire célja a filmnek a zsidó identitás megfogalmazása, újrafogalmazása a 21. században?

– Ez volt a fő szándék. Általában mindenkit érint az identitáskeresés, a bizonytalanság, a bizonyosság kérdése. A zsidóságra mint par excellence diaszpóranépre pedig mindez hatványozottan igaz sok évszázada. A *Soul Exodus* zenészeit is komolyan jellemzi az identitáskeresés, nem véletlenül hagyták el mindannyian Amerikát. Bob például azért jött Magyarországra, mert innen származik, ez volt a szülőföldje az édesanyjának. Nem valamiféle tragédiaként akartam erről a kérdésről beszélni, hanem konkrét sorsokon keresztül egy életigenlő hangvételi filmmel.

– Magyarországon egyre erősebb az idegengyűlölet, ha csak a menekültkérdést vesszük, a legelutasítottabb ország vagyunk a régióban. Milyen hangsúlyos üzenettel járulhat hozzá a *Soul Exodus* az előítéletek mérsékléséhez?

– Bármiről csinálsz filmet, mindig a másról is kell szólnia. Ha nincs tétje egy filmnek, akkor értelmetlen a létrejötte. A tét mindig az, hogy képes vagy-e megszólítani a kortársaidat úgy, hogy az őket is érintse, vagy csak mozinak tekintik, amihez nincs semmi közük. Amikor forgatni kezdtünk, még nem tört ki az örületes menekültválság Európában. Azt azonban lehetett már érez-

Bereczki Csaba, a film rendezője és Bob Cohen a film bemutatóján a Bálint Házban

ni, hogy valami készül. Nem véletlenül hangzik el a film végén, hogy a mai világ átalakul, a megapoliszokban mindenféle nációk fognak lakni. Idézőjelesen mindenki zsidóvá válik, mindenki megvan a belső zsidó. A zsidóságnak egyfajta modellnek kell lennie, ez a lényeg a filmben. Daniel Kahn, Berlinben élő színész, zenész, író *Inner Emigration* című emblemikus dala is erről szól, ezért fejeztem be ezzel a dallal a filmet, tulajdonképpen ez a dal inspirálta az egész filmet.

– Miben ragaszkodtál a saját elképzelésidhez, dramaturgiai koncepciódhoz, illetve mennyire engedted meg, hogy a koncertturné helyszínein szülessenek meg a filmes pillanatok?

– Mindössze annyit tettem, hogy terelgettem a beszélgetést, igyekeztem olyan közeget teremteni, amiben nem erőltetett módon, hanem spontánul merülnek fel a különféle témák. Az emberek egyfajta szemérmességből sem beszélnek szívesen a nyilvánosságnak számukra nagyon mély dolgokról, illetve zenében, írásban teszik ezt meg. A fiúkban is volt ellenállás e tekintetben. A dokumentumfilm tökéletesen alkalmas arra, hogy kellő invencióval, türelemmel, idővel az emberek megnyíljanak a kamera előtt. Nem hiszek a vegytiszta dokumentumfilmben, ami arról

Részlet a filmből – Daniel Kahn a rendező, Bereczki Csaba szülővárosában, Nagyváradon, a Fekete Sas palotában

szól, hogy van egy kamerám és követem az eseményeket. A valóság mindig az, ami lejön a vászonnról. Természetesen valóság, hogy ezeket a fiúkat lefilmeztem a dunai hajón, de önmaguktól nem mentek volna oda. A filmkészítés egyetlen kihívása számomra, hogy olyan dolgokat mutassak meg, aminek van tépje, súlya, hogy másokat is elérjen.

– Öntörvényű, bohém figurák a Brothers Nazaroff tagjai, elég markánsan fogalmazzák meg a véleményüket az európai neofaszizmusról, a cionizmusról, Izraelről. Nem tartottál attól, hogy némi Izrael-ellenes felhang is kihallatszik a filmből?

– Az egyik szereplő szájából elhangzik, hogy nem vagyok cionista, sem anticionista. A budapesti jelenetekben Jake arról beszél, hogy nincs szüksége a zsidósága megéléséhez Izraelre. Bob pedig, hogy az állandó identitáskeresésre adott archaikus megoldásként jött létre Izrael állam. És felveti azt a kér-

dést, hogy lehet identitást kreálni egy öreg népből, amelyik a sivatagban él, nem eszik disznóhúst, pedig a disznóhús finom. „If we have time and space, we don't need land.”, ami a régi zsidó mondásnak felel meg: Élni, és élni hagyni. Franciaországból például, ami régóta a második otthonom, tömegével alijáznak zsidó származású emberek, mert veszélyeztetve érzik magukat, teljes joggal, a muszlim terrorizmus miatt. A Soul Exodus nem foglal állást, a zenészek a személyes tapasztalataikat, gondolataikat fogalmazzák meg. Roppant fontos tétele a filmemnek, amiről Bob beszél annak kapcsán, hogy neki van választási lehetősége: egyszerre amerikai, zsidó és magyar. Az itt élőknek viszont nincsen, ha elveszik tőlük az identitásukat, nem marad semmi.

– Erdélyben szocializálódott magyarként, az itthon megtapasztalt sztereotípiák miatt is jobban megérted a zsidó létezés anakronizmusait?

– Ceausescu kemény diktatúrájában nőtem fel kisebbségként, és ez letisztítja az ember jellemét. El kell dönteni, hogy szarházi leszel, vagy sem, elfogadod a diktatúra szabályait az érvényesülés érdekében, vagy sem. A magyarságom nagyon erősen kifejlődött, mert a nyelv volt az ellenállás egyetlen módja. Kiderült, hogy örmény vonal is van a családban, nem lehet tudni, hogy zsidó van-e, de a belső zsidó, amiről a film szó, bizonyosan bennem van. Erdélyben melleleg soha nem tudhatod, hogy milyen más származásod van még. Nagyváradon, ahonnan származom, a háború előtt a lakosság negyven százaléka zsidó volt, mára már csak ezer valahányan maradtak. A 70-es években Ceausescu pénzért eladta a zsidókat, akik Izraelbe mentek. Multikulturális közeg vett körül, és egy ilyen közegben nem lehetsz rasszista. A rasszizmus mély ostobaságból vagy politikai számításból fakad.

– A Nemzeti Filmalap nemzetközi igazgatójaként könnyebb volt dokumentumfilmekhez képest magasabb támogatást szerezni a Soul Exodusra, mint kiemelt fontosságú filmre?

– Bár nem én vagyok a film producere, így nem én vagy a cégem pályázott a Film-

alaphoz, a vezetőséggel és a döntőbizottsággal egyetértésben döntöttem úgy, hogy a film idejére felmondok. Öt év telt el az ötlettől a megvalósulásig. Az előkészítés, a forgatás és a vágás két évet vett igénybe. A százötven milliós költségvetést az indokolta, hogy körbeutaztuk a fél világot, az amerikai zenészek gázsija is elég magas volt.

– A franciaországi cigányságot filmező Tony Gatlif mellett szereztél filmes tapasztalatokat, asszisztense voltál a Gadjo dilóban. Mit tanultál tőle, amit akár a Soul Exodusban is kamatoztattál?

– Tony Gatliltól két dolgot lehetett megtanulni. Egyrészt azt, hogyan lehet nagyon nehéz körülmények között is megcsinálni a filmet, amikor gyakorlati, művészi akadályok tornyosulnak elé. A másik, minden téma nagyon bátor megközelítése, egyfajta filmcsinálási bátorság. A Soul Exodusnál is voltak olyan emberi, művészi, logisztikai akadályok, ami miatt leblokkolhattam volna, elronthattam volna a filmet. A legfontosabb egy filmesnél, hogy higgyen az ösztöneinek. Nem abban éltem évtizedek óta, hogy majd valamikor egy klezmerfilmet csinállok. Egyszer csak jött az ötlet, ami egyre inkább foglalkoztatott akkor is, amikor nem kellett volna vele foglalkozni. A civil életben is egyre fontosabbnak kellene lennie, hogy ha valamiben hiszel, és mélyen jónak érzed, akkor lépd meg, legfeljebb elbotlasz. Különbözik elmegy mellette az életed, mint egy TGV vonat.

Soul Exodus, rendezte: Bereczki Csaba, forgatókönyv: Bereczki Csaba, fényképezte: Nemes Tibor, producer: Sándor Pál, társproducerek: Angelusz Iván, Reich Péter, vágó: Lemhényi Réka, zene: The Brothers Nazaroff. Főszereplők: Michael Alpert, Dan Kahn, Pszy Korolenko, Bob Cohen, Jake Shulman-Men.

LAUDER

BUSINESS SCHOOL

BA/MA PROGRAMS

at one of Europe's
Leading Business School

*while experiencing life in a vibrant
Jewish community of Vienna*

A LEGJOBB
EURÓPAI ZSIDÓ
ÜZLETI ISKOLA

CONTACT US:
admission@lbs.ac.at
WWW.LBS.AC.AT

Schiller Autó Család

SCHILLER SZERVIZEK

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

**MÁRKASZERVIZEK ÉS TÍPUSTÓL FÜGGETLEN
SZERVIZSZOLGÁLTATÁSOK BUDAPESTEN, HAT HELYEN!**

- IV. ker. Külső Váci út 20.
- XIII. ker. Váci út 113.
- XIII. ker. Dráva u. 18-22.

- IV. ker. Fóti út 143.
- XIV. ker. Tengerszem u. 59/A.
- XV. ker. Szentmihályi út 142.

Több, mint 25 éves tapasztalat!

www.schiller.hu

Újítsa meg tagságát, vagy váljon Ön is
Mazsike-taggal!

Az éves tagdíj 5.000,- Ft, nyugdíjasoknak 4.000,- Ft,
melynek befizetésével máris részesülhet a tagság és a
Mazsike Kulturális Kártya nyújtotta előnyökből.

Miért jó Mazsike-taggnak lenni?

- névre szóló Mazsike Kulturális Kártya
- kulturális és gasztronómiai élmények kedvezményrel
- teljes értékű élmény, kevesebb kiadás
- elfogadóhelyek folyamatosan bővülő köre
- kedvezmények vagy ingyenes belépés a Mazsike rendezvényein
- jelentős kedvezmény a Mazsike kiadványaira
- kedvezmények partnereink rendezvényein, fesztiválokon
- kedvezmények a Mazsike-utazásain is
- mindez havi 420 Ft-tól, nyugdíjasoknak 333 Ft-tól

A tagdíj befizetése lehetséges: személyesen
irodánkban (1065 Budapest, Révay u. 16.), vagy
átutalással (bankszámlaszámunk: 11709002-
20064275).

Mazsike Kulturális Kártya - a biztosan nyerő választás!

Hanuka Csodaországban

Kockaland az egész családnak a Bálint Házban!

December 27. kedd, 15:00 - 19:00

Hanukai buli hősi játékokkal, Hahó együttes koncerttel, tánccal a hanukia körül, hanukai szabadulószerével, fánkfalással, trendelli pörgetéssel és Verő Tamás rabbival.

www.balinhaz.hu | 1065, Révay utca 16.

nka